

ΑΓΝΥΘΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟ ΤΟΥ ΑΧΕΡΟΝΤΑ

Στή μελέτη αυτή* δημοσιεύονται 94 άγνυθες που προέρχονται από τις άνασκαφές του Νεκρομαντείου του 'Αχέροντα¹ (πίν. 1) και σήμερα βρίσκονται στο Μουσείο 'Ιωαννίνων**.

* Εύχαριστώ θερμά τον καθηγητή Σ. Δάκαρη για την παραχώρηση του άνασκαφικού ύλικού και τις πολύτιμες υποδείξεις του, τους καθηγητές H. Thompson και J. Boardman για όρισμένες πληροφορίες, τη διευθύντρια του Νομισματικού Μουσείου Μάντω Οικονομίδου και τον έφορο Γ. Τουράτσογλου για τη γόνιμη συζήτηση που είχαμε.

Οί φωτογραφίες είναι του Β. Πιτηρόπουλου, φωτογράφου του Μουσείου 'Ιωαννίνων και τά σχέδια του Γιάννη Διαμαντόπουλου, σχεδιαστή του Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων, τους όποιους και εύχαριστώ.

** Στο κείμενο έκτός από τις συντομογραφίες του DAI (AA, 1982) χρησιμοποιούνται και οι παρακάτω:

'Αρχαιότητες	Σ. Ι. Δάκαρη, 'Αρχαιότητες 'Ηπείρου. Τό Νεκρομαντείο του 'Αχέροντος, 'Εφύρα - Πανδοσία - Κασσώπη, 'Αθήναι 1972.
Beazley, A B F V	J. D. Beazley, Attic Black - Figure Vase - Painters, Oxford 1956 (New York 1978).
Chavane	M. J. Chavane, Salamine de Chypre VI. Les petits Objets, Paris 1975.
Corinth XII	Gl. R. Davidson, The Minor Objects, Corinth XII, Princeton 1952.
Crowfoot	G. M. Crowfoot, Of the warp - weighted loom, BSA 37, 1936-37, σ. 37-47.
Deonna	W. Deonna, Le mobilier délien, Delos 18, 1938.
Δωδώνη	Δωδώνη. 'Επιστημονική 'Επετηρίς τής Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων.
Epirus	N. G. L. Hammond, Epirus, Oxford 1967.
Θεσπρωτία	Σ. Ι. Δάκαρης, Θεσπρωτία, 'Αρχαίτες 'Ελληνικές Πόλεις, 15, 'Αθήναι 1972.
Forbes	R. J. Forbes, Studies in ancient Technology IV, Leiden 1964 (1955).
Franke	R.P. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, Wiesbaden 1961.
Fraser - Rönne	R. M. Fraser - T. Rönne, Boetian and West Greek Tombstones, Lund 1957.
Head	B. V. Head, Historia Numorum, Oxford 1911.

Οί περισσότερες βρέθηκαν στο δωμάτιο Ι του Ιεροῦ² (πίν. 2), που σύμφωνα με τὰ εὑρήματα θεωρήθηκε ὡς ἀποθήκη προσφορῶν³, οἱ ὑπόλοιπες στο ἡμι-υπόγειο δωμάτιο Π⁴ καὶ στὰ δωμάτια ε, ζ, η τοῦ βόρειου διαδρόμου τοῦ Νεκρομαντείου, που χρησίμευαν γιὰ τὴν ἐγκοίμηση καὶ τὴν προετοιμασία τῶν προσκυνητῶν τοῦ Ἄδη⁵.

Ἡπειρ. Χρον.	Ἡπειρωτικά Χρονικά.
Levi	Doro Levi, Bolli d' Anfore e Pesì Fittili da Festos, AS Atene 43-44, 1965-66.
Pnyx I:	Gl. R. Davidson - D. B. Thompson, Small Objects from the Pnyx. I, Hesperia, Supplement 7, 1943.
Stillwell	Ag. Newhall Stillwell, The Potters' Quarter. The Terracottas, Corinth XV, II, Princeton 1952.
Wace	A. J. B. Wace, Weaving or Embroidery, AJA 52, 1948, σ. 51-55.
Weinberg	Gl. D. Weinberg - S. S. Weinberg, On Numismatic Evidence, Essays in Honor of Margaret Thompson, Belgium 1979.
Wilson	L. M. Wilson, The Clothing of the Ancient Romans, Baltimore 1938.

1. Σχετικά Σ. Ι. Δάκαρη, ΠΑΕ 1961, σ. 113, 1963, σ. 92, 1964, σ. 49, Τὸ Ἔργον 1961, σ. 121, 1963, σ. 59 καὶ 62, 1964, σ. 53 καὶ 57.

2. Στὸ δωμάτιο Ι βρέθηκαν 10 μεγάλοι πίθοι, τοποθετημένοι παράλληλα στὶς τρεῖς πλευρὲς καὶ ἄλλοι τρεῖς μικρότεροι στὸ μέσον. Μπροστὰ στὸν πρῶτο πίθο εἶχαν ἐναποτεθεῖ 49 ἀγνῦθες. Βλ. Σ. Ι. Δάκαρη, ΠΑΕ 1964, σ. 49.

3. Γιὰ τὴν περιγραφή τοῦ Ἱεροῦ, βλ. Θεσπρωτία, σ. 179-180, σχέδ. 41. Τὸ δωμάτιο Ι, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα πέντε που ἀπαρτίζουν τὰ δύο πλάγια κλιτῆ τοῦ κεντρικοῦ Ἱεροῦ, χρησίμευαν γιὰ τὴν ἀποθήκευση τῶν προσφορῶν καὶ τῶν ἀφιερωμάτων: Σχετικά Θεσπρωτία, σ. 179.

Γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν πύθων τοῦ δωματίου Ι καὶ τὰ λοιπὰ εὑρήματα βλ. ΠΑΕ 1964, σ. 49, 1975, σ. 149, Τὸ Ἔργον 1964, σ. 57, 1975, σ. 86, 88.

4. Τὸ Ἔργον 1964, σ. 53. Ἀγνῦθες βρέθηκαν καὶ στὴ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ τεμένους, ΠΑΕ 1963, σ. 92, Τὸ Ἔργον 1963, σ. 59 κέ.

Διαπιστώθηκε ὅτι ἡ αἴθουσα αὐτὴ, καθὼς καὶ τὸ ὑπόλοιπο συγκρότημα τοῦ τεμένους, δυτικὰ τοῦ κυρίως Ἱεροῦ, κατασκευάστηκαν σὲ μεταγενέστερη φάση στὸ β' μισὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. (ΠΑΕ 1963, σ. 91, 1975, σ. 149, 1976, σ. 147). Μὲ τὴν πυρπόληση τοῦ Ἱεροῦ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους (167 π.Χ.), που ἐπέφερε καὶ τὴν ὀριστικὴ ἐγκατάλειψή του (Παυσ. 9.30. 6 βλ. καὶ τὸ Ἔργον 1961, σ. 125, 1963, σ. 62, ΠΑΕ 1963, σ. 92, 1964, σ. 53, Θεσπρωτία, σ. 180-181, Epirus, σ. 687), καταστράφηκε πιθανὸν καὶ τὸ δυτικὸ συγκρότημα τοῦ Ἱεροῦ. Ἀλλὰ, ἐνῶ τὸ Ἱερό δὲν ἐπισκευάστηκε οὔτε λειτουργήσε μετὰ τὴν καταστροφή, ὁ δυτικὸς χώρος χρησιμοποιήθηκε στὸν 1ο π.Χ. αἰώνα, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ρωμαϊκὰ κτίσματα, ἰδίως τὰ κινητὰ εὑρήματα τοῦ 1ου π.Χ. αἰώνα. (Σ. Δάκαρη, ΠΑΕ 1963, σ. 91-92, 1976, σ. 147. Ἀρχαιότητες, σ. 21, Θεσπρωτία, σ. 180, Τὸ Ἔργον 1976, σ. 83, Ἀ. Βλαχοπούλου-Οἰκονόμου, Ἐντυπες Σφραγίδες σὲ λαβρὲς ἀμοφορέων ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα καὶ τὴ Δωδώνη Η, 1979, σ. 296.

5. Τὸ Ἔργον 1961, σ. 121 καὶ ΠΑΕ 1961, σ. 113.

Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι οἱ ἀγνῦθες που προέρχονται ἀπὸ τὰ δωμάτια αὐτὰ δὲν ἔχουν ταυτιστεῖ, διότι πολλὲς δὲν φέρουν ἐνδείξεις.

Σύμφωνα μὲ τις φιλολογικῆς μαρτυρίες (*Πολυδεύκους Ὀνομαστικόν* 7. 36) καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα¹ οἱ ἀγνυθες² χρησιμοποιήθηκαν κυρίως γιὰ καθαρὰ πρακτικὸ σκοπὸ, δηλαδὴ γιὰ νὰ διατηροῦν μὲ τὸ βάρος τους στὴν κατὰλληλη θέση τὰ νήματα τοῦ στημονιοῦ κατὰ τὴ λειτουργία τοῦ κατακόρυφου (ἄρθιου) ἀργαλειοῦ³. Ὁ κατακόρυφος ἀργαλειὸς ἦταν ὁ ἀρχικὸς τύπος ἀργαλειοῦ, ποὺ χρησιμοποιήθηκε στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ νεολιθικὰ χρόνια⁴ μέχρι καὶ τὸν 1ο μ.Χ. αἰώνα⁵, ὅποτε ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν ὀριζόντιο, ποὺ δὲν χρειαζόταν ἀγνυθες⁶.

1. Γιὰ τὶς παραστάσεις ἀργαλειῶν μὲ ἀγνυθες σὲ ἀγγεῖα βλ. *Crowfoot*, BSA 37, 1936-37, σ. 37-47, *Wilson* σ. 16 κέ., *Wace*, σ. 51-55, *Forbes*, σ. 203 κέ. καὶ *M. Hoffmann*, *The Warp-Weighted Loom*, *Studia Norvegica* 14, 1964, σ. 297 κέ.

Γιὰ τὴν ἀρχαιότερη ἀπεικόνιση τοῦ ἄρθιου ἢ «ὀμηρικοῦ» ἀργαλειοῦ σὲ κορινθιακὸ ἀρῦβαλλο τοῦ 600 π.Χ.. βλ. *Gl. Weinberg-S.S. Weinberg*, *Arachne of Lydia at Corinth, The Aegean and the near East*, *Studies presented to Hetty Goldman*, New York 1956, σ. 262-267, πίν. 33.

2. Ἡ λέξη ἀγνύς, -ῦθος, ποὺ ἀπαντᾷ κυρίως στὸν πληθυντικὸ «ἀγνυθες» εἶναι ἄγνωστης ἐτυμολογίας. Βλ. σχετικὰ *H. Frisk*, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, B. 1, Heidelberg 1960, λ. ἀγνύς.

Βλ. καὶ λέξη *λαιαί*, *Πλουτ.* 2.156 Β, Ἄριστοτ. *Περὶ ζῶων γενέσ.* 1.4.36, (717α Loeb) καὶ 5.7.26 (787b), Ἡσύχιος λ. *λεάς*, Ἐτυμ. Μέγα λ. *λέα* καὶ *Πολυδ. Ὀνομ.* 7.36.

3. Γιὰ τοὺς ἀργαλειοὺς βλ. *Pnyx I*, σ. 65-79. Γιὰ τὶς κορινθιακῆς ἀγνυθες ἰδιαίτερα *Corinth XII*, σ. 146-163.

4. Ὁ ἀργαλειὸς αὐτὸς πιθανὸν χρησιμοποιήθηκε καὶ σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη βλ. *Crowfoot*, σ. 37, *Forbes*, σ. 203). Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ Ἡρόδοτος 2.35 ἐκπλήσσεται μὲ τὸν τρόπο ποὺ ὕφαιναν οἱ Αἰγύπτιοι, σὲ ἀντίθεση μὲ ὄλους τοὺς ἄλλους λαοὺς.

Γιὰ νεολιθικῶν χρόνων ἀγνυθες ἀπὸ τὴν Κόρινθο, *Corinth XII*, σ. 147 κέ. Ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές, ἡ χρῆση τους γενικεύτηκε στὴν Κόρινθο μετὰ τὸν 8ο π.Χ. αἰώνα. Σχετικὰ *Corinth XII*, σ. 148.

Στὸ Διμήνι καὶ τὸ Σέσκλο μερικῆς ἀγνυθες κανικὸς τύπου φαίνεται νὰ χρονολογοῦνται στὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. (*Χρ. Τσοῦντα*, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, Ἀθήναι 1908, σ. 346, εἰκ. 277. Γιὰ τὶς ἀγνυθες ποὺ χρονολογοῦνται στὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ τὶς θέσεις ποὺ βρέθηκαν βλ. *Corinth XII*, σ. 147 κέ.

5. *Pnyx I*, σ. 65 καὶ *Wilson*, σ. 21-23 μὲ φιλολογικῆς ἀναφορῆς γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν ἀγνυθῶν καὶ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ἄρθιου ἀργαλειοῦ ἀπὸ τὸν ὀριζόντιο. Γιὰ πρόσθετες μαρτυρίες *H. Goldman*, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus I*, New Jersey 1950, σ. 394 σημ. 6, *H. S. Robinson*, *Pottery of the Roman Period*, *Athenian Agora V*, 1959, σ. 86. Σχετικὰ καὶ *Corinth XII*, ὁ.π., σ. 147.

Ὁ *Doro Levi*, *Annuario* 43-44, 1965-66, σ. 580 χρονολογεῖ τὶς ἀγνυθες ποὺ βρέθηκαν στὴ Φαιστό ὡς τὰ μῆσα τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ.

6. Ὁ *Σενέκας* στὸν 1 μ.Χ. αἰ. ἀναφέρει τὸ τένωμα τῶν νημάτων τοῦ στημονιοῦ μὲ ἀγνυθες, *Forbes*, σ. 206. Ὁ *Σέρβιος*, *Aen.* VII. 14 μᾶς πληροφορεῖ πὺς στὸν 4ο μ.Χ. αἰ. ὕφαιναν ἄρθιοι βλ. καὶ *Forbes*, σ. 202 καὶ 205, ὁ ὁποῖος δεχεται ὅτι ὁ ἀργαλειὸς μὲ ἀγνυθες χρησιμοποιήθηκε σὲ μερικῆς περιοχῆς τῆς Ἑλλάδος μέχρι τὸν 4ο μ.Χ. αἰ.

7. Γιὰ τοὺς τύπους τῶν ἀρχαίων ἀργαλειῶν βλ. *Crowfoot*, σ. 37 κέ., εἰκ. 1-4, *Wilson*, σ. 16 κέ., *Forbes*, σ. 196 κέ.

Ὁ *Crowfoot*, σ. 47 ὑποθετεῖ ὅτι ὁ κύριος λόγος ποὺ ἐπέβαλε τὴν ἀντικατάσταση τοῦ

Είναι δύσκολο να υπολογιστεί ο ακριβής αριθμός αγνύθων που υπήρχε σε κάθε άργαλειό. Οι *Davidson* και *Thompson* υποθέτουν ότι για ένα μάλλινο ύφασμα πλάτους 1.75 μ., κατάλληλο για πέπλο, χρησιμοποιούνταν 65-70 αγνύθες, όπως φαίνεται σε άπεικονίσεις άγγειών¹. Ο αριθμός όμως των αγνύθων ποικίλλει ανάλογα με το ύλικό των ύφασμάτων². Στις περισσότερες άνασκαφές βρίσκουμε πολλές αγνύθες κυρίως πήλινες³ και των τριών τύπων, δηλαδή του πυραμιδόσχημου, του κωνικού και του δισκοειδούς⁴. Όπως άποδεικνύεται άπό τά άνασκαφικά δεδομένα, κάθε κέντρο παραγωγής αγνύθων προτιμούσε έναν τύπο περισσότερο άπό τους άλλους.

Έτσι στην Κόρινθο επικρατούν οι κωνικού τύπου αγνύθες⁵, στην Άθήνα οι πυραμιδόσχημες⁶ και σε άλλες περιοχές, όπως στη Φαιστό, στη Σαλαμίνα της Κύπρου και άλλου, οι δισκοειδείς⁷.

Ο τρόπος χρήσης των αγνύθων διαπιστώνεται στις άπεικονίσεις άργαλει-

όρθιου με αγνύθες άργαλειού, ήταν ή μειονεκτική θέση της ύφάντριας, ή όποια σύμφωνα με τον Όμηρο (Ίλιάδ. 1.31, Όδυσ. 5. 61 κέ.) έπρεπε να στέκεται όρθια στη δουλειά της και να πηγαίνειόρεχεται, όταν ο άργαλειός ήταν πλατός. («Χρή γάρ περιπατείν την ύφαίνουσαν» Άρτερ. Όνειρ. III. 36).

Σχετικά βλ. και *Forbes*, σ. 205.

Άντίθετα ό *Wace*, σ. 55 δέχεται ότι κυρίως ύφαναν καθιστοί και μόνον όταν ο άργαλειός ήταν άρκετά πλατός, ύφαναν όρθιοι. Πιστεύει μάλιστα πως ή φράση «παλιμβαμοι όδοι» άναφέρεται στη σαίτα και όχι στον ύφαντή ή την ύφάντρια.

1. Pnyx I, σ. 69 κέ. Σχετικά και *M. Hoffmann*, *The Looms of Classical Antiquity*, *Studia Norvegica* 14, 1964, σ. 315 και σημ. 37.

2. Βλ. σχετικά Pnyx I, σ. 70.

Γιά τόν αριθμό των αγνύθων σε άργαλειούς βλ. και *Corinth XII*, σ. 146 κέ., *Chavane*, σ. 77.

3. Σχετικά *M. Hoffmann*, *Studia Norvegica* 14, 1964, σ. 314.

4. Γιά τούς τύπους των αγνύθων, την κατασκευή και τη χρονολόγησή τους βλ. Pnyx I, σ. 65 κέ., *Corinth XII*, σ. 146 κέ., *H. Goldman*, *Excavations at Gölzö Kule, Tarsus* I, *New Jersey* 1950, σ. 394 κέ., *Levi*, σ. 577-588.

5. *Corinth XII*, σ. 146 κέ. και *A. N. Stillwell*, *Corinth XV*, II, 1952, σ. 268 κέ.

6. Γιά τις Πυραμιδόσχημες αγνύθες που βρέθηκαν στην Πνύα βλ. Pnyx I, σ. 73 κέ., στην Κόρινθο, *Corinth XII*, σ. 161-162 και σε άλλες περιοχές *Φωτ. Παπαδοπούλου*, Μιά άγνωστη νεκρόπολη της Χαλκιδικής *ΑΔ* 19, 1964, Α' Μελέται, σ. 94-95.

Γιά τόν μεγάλο αριθμό αγνύθων που βρέθηκαν στην Όλυνθο, *D. M. Robinson*, *Olynthus II*, σ. 118 κέ.

Ό *H. S. Robinson*, *Pottery of the Roman Period, Athenian Agora V*, 1959, σ. 80, υποθέτει ότι οι άττικές πυραμιδόσχημες αγνύθες έπαυσαν να χρησιμοποιούνται πριν άπό τά τέλη του 4ου π.Χ. αί. Γιά τις πυραμιδόσχημες αγνύθες που βρέθηκαν στην αγορά των Άθηνών και χρονολογούνται στα ρωμαϊκά χρόνια, συμπεραίνει ότι χρησιμοποιήθηκαν ήποχή αυτή για διαφορετικούς σκοπούς άπό τόν αρχικό.

7. Στη Φαιστό επικρατεί ο δισκοειδής τύπος που έμφανίζεται στην έλληνιστική έποχή. Στην Έφεσο ο τύπος αυτός διατηρείται ως τά ρωμαϊκά χρόνια. Σχετικά *Levi*, σ. 583 κέ. Γιά τις αγνύθες άπό τη Σαλαμίνα της Κύπρου, *Chavane*, σ. 76 κέ.

ὦν σὲ ἀγγεῖα¹. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ μελανόμορφη λήκυθος τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἄμαση τοῦ ± 560 π.Χ. Στὴν παράσταση ὄρθιου ἀργαλειοῦ ποῦ εἰκονίζεται στὴ λήκυθο αὐτή, τὰ νήματα τοῦ στημονιοῦ δὲν δένονται ἀπειθειάς στὶς ἴδιες τὶς ἀγνῦθες, ὅπως εἶναι ὁ συνήθης τρόπος², ἀλλὰ σὲ μετάλλινους κρίκους³ (πίν. 3). Τὸ μοναδικὸ μέχρι σήμερα γνωστὸ παράδειγμα ἀγνῦθας ποῦ διατηρεῖ μετάλλινον κρίκο, βρίσκεται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Πρόκειται γιὰ μίαν πυραμιδοσχημὴ ἀγνῦθα⁴ (πίν. 4) μὲ ἀνάγλυφη παράσταση γυναικίας, ἴσως νήουσας, ὅπως ὑπέθεσε ἡ *G. Crowfoot*⁵.

1. Γιὰ τὸν τρόπο χρήσης τῶν ἀγνῦθων Pnyx I, σ. 68, εἰκ. 30, Corinth XV, II, σ. 147 καὶ σημ. 4. Σχετικὰ *Forbes*, σ. 203, Levi, σ. 580 καὶ *B. K. McLauchlin*, New Evidence on the Mechanics of LoomWeights, *AJA* 85, 1981, σ. 79-81, πίν. 17, εἰκ. 1-4.

2. Στις περισσότερες ἀπεικονίσεις ἀργαλειῶν μὲ ἀγνῦθες σὲ ἀγγεῖα φαίνεται ὅτι τὰ νήματα τοῦ στημονιοῦ προσαρμύζονται στὴν ὀπὴ τῆς ἀγνῦθας, ὅπως στὸν καβειρικὸ σκύφο τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. α.ι., στὸ Ashmolean Μουσεῖο, Oxford: Γιὰ τὸν σκύφο βλ. *C. H. W. Walters*, *Odysseus and Kirke*, *JHS* 13, 1892-93, σ. 8, *Crowfoot*, σ. 41, εἰκ. 4, *Wilson*, σ. 17, εἰκ. 5, πίν. IV.

Σὲ τέσσερις τουλάχιστον καβειρικοὺς σκύφους ἀπεικονίζεται ὄρθιος ἀργαλειός, ὁ λεγόμενος τῆς Κίρκης: Γιὰ τὴ βιβλιογραφία βλ. *AJA* 85, 1981, σ. 79 κέ.

Ἴδιο τρόπο χρήσης τῶν ἀγνῦθων παρατηροῦμε σὲ ἐρυθρόμορφο σκύφο στὸ Chiusi: Ἡ Πηνελόπη ἀπεικονίζεται μαζί μὲ τὸν Τηλέμαχο μπροστὰ σὲ ὄρθιο «ἀμμηρικὸ τύπου» ἀργαλειὸ *Crowfoot*, σ. 42 σημ. 2, *Forbes*, σ. 203 εἰκ. 29, *Wilson*, σ. 17-18, εἰκ. 6, *S. Karouzou*, *The Amasis Painter*, Oxford 1956, σ. 44.

Σὲ ἐρυθρόμορφη ὕδρια τοῦ 430 π.Χ. ἀπὸ τὴ Βάρη Ἀττικῆς στὴ συλλογὴ Robinson στὸ Johns Hopkins University ὄρθιος ἀργαλειός φέρει δέκα ἀγνῦθες, δεμένες στὰ νήματα τοῦ στημονιοῦ. Δίπλα θελκτικὴ οἰκογενειακὴ σκηνὴ μητέρας, τροφοῦ καὶ νηπίου. Γιὰ τὴν ὕδρια βλ. *CVA*, Robinson Collection fasc. 2, III, πίν. 43, σ. 31-32.

3. Γιὰ τὴ λήκυθο ποῦ βρίσκεται στὸ Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο τῆς Ν. Ὑόρκης βλ. *G. M. Richter*, *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art* 26, 1931, σ. 291 κέ., εἰκ. 4-5, *H. Faxon*, *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art* 27, 1932, σ. 70-71 μὲ ἀναπαράσταση τοῦ ἀργαλειοῦ. Βλ. καὶ *Beazley*, *ABFV*, σ. 154 ἀρ. 57, ὁ ὁποῖος τὴν ἀποδίδει στὸν ζωγράφο τοῦ Ἄμαση. Σχετικὰ καὶ *S. Karouzou*, *The Amasis Painter*, ὁ.π., σ. 40, 43-44, πίν. 43, 44, 1 μὲ σύντομη περιγραφή καὶ ἀναφορὴς στὴν παλαιότερη βιβλιογραφία. Γιὰ μίαν νεότερη χρονολόγησιν βλ. *G. M. Richter*, *A Handbook of Greek Art*, London 1969, σ. 332 κέ., εἰκ. 447, ἡ ὁποία θεωρεῖ τὸν ζωγράφο τοῦ Ἄμαση νεότερο ἀπὸ τὸν Ἐξηκία. Ὁ *Dietrich von Bothmer*, *New Vases by the Amasis Painter*, *Antk* 3, 1960, σ. 74 χρονολογεῖ μὲ βεβαιότητα τὴ λήκυθο τῆς Ν. Ὑόρκης πρὶν ἀπὸ τὰ πρόωγα ἔργα τοῦ Ἐξηκία. Σχετικὰ βλ. καὶ *J. Boardman*, *Athenian Black Figure Vases*, London 1974 (1978), σ. 55 καὶ εἰκ. 78.

4. Pnyx I, σ. 68, εἰκ. 30 μὲ πλήρη περιγραφή τῆς ἀγνῦθας καὶ τοῦ κρίκου.

Τὸ μέταλλο ποῦ διατηρεῖται στὴν ὀπὴ πυραμιδοσχημῆς ἀγνῦθας ἀπὸ τὴ Δῆλο (Delos 18, σ. 154 ἀρ. 72α Β 1250) δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ἀνήκει σὲ κρίκο ἢ ξύλινη ράβδος. Σχετικὰ Pnyx I, σ. 69 σημ. 58 καὶ Corinth XII, σ. 147 ἀρ. 4.

Πρόσφατα *B. Kelley McLauchlin*, *New Evidence on the Mechanics of LoomWeights*, *AJA* 85, 1981, σ. 80.

5. *Crowfoot*, σ. 43. Οἱ *Gl. Davidson* καὶ *D. Thompson*, Pnyx I, σ. 68 καὶ σημ. 57 διατυπώνουν ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα τῆς μορφῆς.

Έναν διαφορετικό τρόπο χρήσης τῶν ἀγνύθων μᾶς δίνουν ἔμμεσες μαρτυρίες. Συγκεκριμένα σὲ σφραγίσματα, ὅπου ἀπεικονίζονται κωνικοῦ τύπου ἀγνύθες, τὰ νήματα τοῦ στημονιοῦ δένονται σὲ ξύλινες ἢ μετάλλινες ράβδους ποῦ περνοῦσαν μέσα στὴν ὀπὴ ἐξάρτησης¹. Τὸ ἐπιβεβαιώνουν ἀγνύθες αὐτοῦ τοῦ τύπου ποῦ βρέθηκαν τὸ 1978 στὶς ἀνασκαφές τῆς Νεμέας καὶ διατηροῦν μέρος τῶν ξύλινων ράβδων τους².

Σχετικὰ μὲ τὴ χρήση τῶν ἀγνύθων ἔχουν διατυπωθεῖ διαφορετικὲς ἀπόψεις³, ἀλλὰ οἱ νεότεροι ἐρευνητὲς ἔχουν καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει νὰ συνδέσουμε τὴ χρήση τους μὲ τὴ λειτουργία τοῦ χώρου στὸν ὁποῖο βρέθηκαν, ἂν καὶ κατὰ κανόνα ἀποτελοῦσαν ἀναπόσπαστο ἐξάρτημα τοῦ ὄρθιου ἀργαλειοῦ⁴.

Τὶς ἀγνύθες ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα τὶς θεωροῦμε ἀφιερωματικὲς, κυρίως διότι βρέθηκαν σὲ ἱερὸ⁵ καὶ μάλιστα σύμφωνα μὲ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδο-

1. Σχετικὰ Pnyx I, σ. 68-69 καὶ σημ. 58, εἰκ. 39 ἀρ. 140. Δύο κωνικοῦ τύπου ἀγνύθες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. Pnyx I, σ. 92, εἰκ. 39, ἀρ. 139-140 καὶ τέσσερις ἐπίσης κωνικοῦ τύπου ἀγνύθες ἀπὸ τὴν Κόρινθο φέρουν τὸ ἴδιο σφράγισμα, δηλ. κωνικοῦ τύπου ἀγνύθα ποῦ διατηρεῖ τὴ μετάλλινη ράβδος: (Corinth XII, εἰκ. 25 ἀρ. 1145, εἰκ. 27 ἀρ. 1153, 1164 καὶ 1165.

2. AJA 85, 1961, σ. 79-81, πίν. 17, εἰκ. 1-4.

3. Pnyx I, σ. 65 κέ. μὲ ἀναφορὲς στὶς διάφορες θεωρίες βλ. καὶ σ. 75, Delos 18, σ. 152 κέ. Ὁ M. F. Calvert θεώρησε τὶς ἀγνύθες, ποῦ βρῆκε στὴν Τρωάδα μαζὶ μὲ ἀμοφορεῖς ὡς σφραγίδες ἀμοφορέων (Σχετικὰ Chavane, σ. 76 καὶ σημ. 4).

Οἱ P. Perdrizet καὶ P. Cintas (Chavane, σ. 76 σημ. 5 μὲ βιβλιογραφία) σημειώνουν τὴν παρουσία ἀγνύθων στοὺς λιμναίους οἰκισμοὺς τῆς Ἰταλίας καὶ σὲ ὅλους τοὺς παραθαλάσσιους ἐμπορικοὺς σταθμοὺς καὶ πιστεύουν ὅτι χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὰ δίχτυα τῶν ψαράδων, ὑπόθεση ποῦ ὅθι μπορούσε νὰ ἐπιβεβαιώσει ἀγνύθα διακοσμημένη μὲ ἄγκυρα ποῦ ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Deonna στὸ Delos 18, σ. 156 καὶ 161, πίν. 443, 458. Τὴν ἴδια χρῆση διαπιστώνει ὁ Doro Levi, σ. 580 καὶ γιὰ τὶς ἀγνύθες ἀπὸ τὴ Φαιστό.

Γιὰ ἀφιερωματικὲς ἀγνύθες Pnyx I, σ. 75 καὶ σημ. 84, J. L. Robert, Bulletin Épigraphique 1956, σ. 152 ἀρ. 209, 1960, σ. 185-186, ἀρ. 316. T. J. Dunbabin, Perachora 2, Oxford 1962, σ. 129-130 ἀρ. 1312 καὶ σ. 330-331, J. P. Morel, Fouilles à Cozzo Presepe, près de Métaponte, Mélanges d'Archéologie et d'Histoire 82, 1970, σ. 105-107, Chavane, σ. 77 σημ. 4 μὲ παλαιότερη βιβλιογραφία. Σχετικὰ καὶ M. Guarducci, Epigrafia Greca III, Roma 1974, σ. 55-56, 350-351 καὶ 518 κέ.

4. Σχετικὰ Pnyx I, σ. 65 κέ., Corinth XII, σ. 146 κέ., AD 19, 1964, A', σ. 94-95, Levi, σ. 577, Weinberg, σ. 281 κέ. Ὁ M. Chavane, σ. 76 κέ., ἂν καὶ θεωρεῖ τὴ χρῆση τους μυστηριώδη, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι χρησιμοποιήθηκαν κυρίως στοὺς ἀργαλειοὺς.

5. Γιὰ τὶς ἀνασκαφές στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα καὶ τὴν ταύτισή του μὲ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀδη βλ. Σ. Λάλαρη, ΠΑΕ 1958, σ. 107-113, 1960, σ. 114-127, 1961, σ. 108-119, 1963, σ. 89-92, 1964, σ. 44-53, 1975, σ. 146-149, 1976, σ. 146-149, 1977, σ. 140-141, S. Dakaris, The Dark Palace of Hades, Archaeology 15, 1962, σ. 85-93, τοῦ ἴδιου, Das Taubenorakel von Dodona und das Totenorakel bei Ephyra, Antk, 1es Beih. 1963, σ. 35-54, EAA Suppl. 1970, σ. 474-477, Θεσπρωτία, σ. 67, 81, 119 καὶ 179-180.

μένα σὲ ἀποθήκη προσφορῶν ἢ σὲ δωμάτια λατρείας¹. Ἄλλωστε ὁ ἀνασκαφέας τοῦ Νεκρομαντείου, ὁ Σ. Λάκαρης, θεωρεῖ τὶς ἀγνυθες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ δωμάτια ε, ζ καὶ η τοῦ βόρειου διαδρόμου τοῦ ἱεροῦ² (πίν. 1) νεκρικές προσφορές, καθὼς καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀντικείμενα ποὺ ἐντοπίστηκαν στοὺς ἴδιους χώρους³.

Παρόλα αὐτὰ εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ σχετικὰ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν ἀγνυθῶν τοῦ ἱεροῦ, πάνω ἀπὸ 94⁴, θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσει στὴν ὑπόθεση ὅτι καὶ στὸ Νεκρομαντεῖο χρησιμοποιήθηκαν γι' αὐτὴ τὴν κύρια χρήση τους, δηλ. ὡς ἐξαρτήματα ἀργαλειοῦ.

Ὅπως δείχνει ὅμως ἡ κάτοψη τοῦ ἱεροῦ (πίν. 1) καὶ μαρτυροῦν τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, τὸ δωμάτιο I δὲν ἦταν δυνατόν νὰ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ

¹ Ἀρχαιότητες, σ. 3 κέ. Σχετικὰ καὶ Epirus σ. 313 κέ., 369, 422, 427 κέ., 478, P. Cabanes, L'Épire de la Mort de Pyrrhos à la Conquête Romaine, Paris 1976, σ. 297, 509-510, Ph. Vandenberg, Das Geheimnis der Orakel, München 1979, σ. 13-38.

Γιὰ τὴ λατρεία τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ Ἄδη - Ποσειδῶνα στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα ἀπὸ τὰ προϊστορικά χρόνια ὡς τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ βλ. Χρ. Τζουβάρα - Σούλη, Ἡ λατρεία τῶν Γυναικείων Θεοτήτων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἠπειρον, Ἰωάννινα 1979, σ. 99-110 καὶ σημ. 646 μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία γιὰ τὶς ἀνασκαφές στὸ ἱερό.

² O. D. Baatz, Teile hellenistischer Geschütze aus Griechenland, AA 1979, σ. 68 κέ. καὶ τοῦ ἴδιου, Hellenische Katapulte aus Ephyra (Epirus), AM 97, 1982, σ. 211-233, μὲ βάση τοὺς χάλκινους τροχοὺς ποὺ ἐρμηνεύει ὀρθὰ ὡς ἐξαρτήματα καταπελτῶν, ὑποστήριξε τελευταῖα ὅτι τὸ ἐλληνιστικὸ οἰκοδόμημα εἶναι φρουριακοῦ χαρακτήρα.

Στὴν παραπάνω ἀποψη θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προβάλλει ἰσχυρὲς ἀντιρρήσεις, διότι τὰ πολυάριθμα εὐρήματα λατρευτικοῦ χαρακτήρα, ἡ τοπογραφία καὶ οἱ φιλολογικὲς μαρτυρίες εἶναι ἰσχυρὲς ἀποδείξεις γιὰ τὴ λατρευτικὴ σημασία τοῦ ἐλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος. (Βλ. σχετικὰ Χρ. Σούλη - Ἀμ. Οἰκονόμου, Βιβλιογραφία γιὰ τὴν Ἠπειρο 1981-82, Ἠπειρ. Χρον. 25, 1983, σ. 306).

1. Βλ. παραπάνω σ. 10, σημ. 1 καὶ 2.

Γιὰ τὰ εὐρήματα τοῦ δωματίου I, ΠΑΕ 1964, σ. 46 κέ., Τὸ Ἔργον 1964, σ. 55-57, ΠΑΕ 1975, σ. 149, εἰκ. 1 καὶ πίν. 125β, Τὸ Ἔργον 1975, σ. 86 κέ., εἰκ. 79. Γιὰ τὴν σημασία τῶν ὑπόλοιπων χώρων τοῦ ἱεροῦ, ὅπου βρέθηκαν ἀγνυθες βλ. ΠΑΕ 1961, σ. 108 κέ.

2. Στὸ δωμάτιο ε βρέθηκαν 28 ἀγνυθες, 9 στὸ ζ καὶ 7 στὸ η. Σχετικὰ ΠΑΕ 1961, σ. 113 καὶ τὸ Ἔργον 1961, σ. 121.

Μαζί μὲ τὶς ἀγνυθες ὑπῆρχαν μικρὲς κυκλικὲς βάσεις ποὺ χρησίμευαν πιθανόν κατὰ τὸν ἀνασκαφέα γιὰ τὴ στήριξη τῶν ἀγνυθῶν ἢ ὀξυπύθμενων ἀγγείων, ὅπως τὰ ἀμφορίδια, οἱ δακρυδόχοι (ΠΑΕ 1961, πίν. 69β) ἢ ἀκόμη λαμπάδες, ἀναγκαῖες στὸ σινοτάδι τοῦ ἱεροῦ.

3. Γιὰ τὰ εὐρήματα τῶν δωματίων ε, ζ, η τοῦ βόρειου διαδρόμου τοῦ ἱεροῦ, τὴ χρονολόγησή τους στὸ β' μισό τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. καὶ ἀρχὲς τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. καὶ τὴ χρῆσή τους βλ. ΠΑΕ 1961, σ. 112-113, πίν. 67-71, Τὸ Ἔργον 1961, σ. 121.

⁴ Ὡς γνωστόν, τὰ δωμάτια αὐτὰ χρησιμοποιήθηκαν, σύμφωνα μὲ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, γιὰ τὴν ἐγκοίμηση καὶ τὴν προετοιμασία τῶν χρηστηριαζομένων (Τὸ Ἔργον 1961, σ. 122).

4. Βλ. παραπάνω σ. 10 καὶ σημ. 5.

Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν ἀγνυθῶν τοῦ ἱεροῦ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ, διότι πολλὲς δὲν ἔχουν ἐνδείξεις.

ύφαντικό ιστό, από έλλειψη χώρου, αφού αυτός χρειάζεται περίπου δύο μέτρα μήκος και τοποθετείται κυρίως κοντά στον τοίχο¹.

Έξάλλου στο δωμάτιο αυτό υπήρχαν, παράλληλα προς τις τρεις πλευρές, δέκα μεγάλοι πίθοι και άλλοι τρεις μικρότεροι στη μέση, που δέν άφηναν περιθώρια για τοποθέτηση ύφαντικού ιστού. Το κύριο περιεχόμενο των πύθων ήταν άπανθρακωμένοι κύαμοι και άλλα είδη καρπών, καθώς και ύγρα, που φανερώνουν άποθήκη, όπου διατηρούσαν τις προσφορές, όπως διαπιστώθηκε και σε άλλους χώρους του ιερού².

Ύφαντικός ιστός επίσης δέν ήταν δυνατόν να είχε τοποθετηθεί και στην ήμιυπόγεια αίθουσα Π, που χρησίμευε το πιθανότερο ως άποθήκη ή άποθέτης των εύρημάτων του ιερού³.

Θά μπορούσαμε λοιπόν να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως και οι 50 και πλέον άγνύθες, που υπήρχαν στα δωμάτια ε, ζ και η του βόρειου διαδρόμου, είναι άφιερωματικές, κυρίως διότι οι χώροι αυτοί ήταν λατρευτικοί. Άλλωστε και τα πολυάριθμα άντικείμενα, που βρέθηκαν μαζί με τις άγνύθες στα δωμάτια αυτά, προορίζονταν για τις νεκρικές προσφορές⁴.

Ός γνωστόν σπάνια οι άγνύθες φέρουν διακόσμηση και ό αριθμός των σφραγισμένων άγνύθων είναι μικρός συγκριτικά προς το πλήθος των άγνύθων που δίνει κάθε άνασκαφή⁵. Γι αυτό παρουσιάζουν ένδιαφέρον οι 25 από τις 94

1. Κατά την άνασκαφή του σπιτιού 1 στον Άμμότοπο, στον βοθητικό χώρο ε βρέθηκαν 28 πήλινες άγνύθες και μερικά τρυπημένα κεραμίδια, που σύμφωνα με τους άνασκαφείς χρησίμευαν για βαρίδια του άργαλειού. Στο δάπεδο υπάρχουν στη θέση τους τα λίθινα στηρίγματα του άργαλειού και ένα πεζούλι δίπλα του: (Σ. Δάκαρης - W. Hoepfner, κ.ά., Δωδώνη Ε, Ίωάννινα 1976, σ. 435-436, εικ. 2).

Έπίσης στο δωμάτιο Γ' του σπιτιού 3 στην Κασώπη (ΠΑΕ 1977, σ. 147) βρέθηκαν πολλές άγνύθες και οι άνασκαφείς υποθέτουν την ύπαρξη άργαλειού, πράγμα που επιβεβαιώνουν οι πολυάριθμες άγνύθες που άποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων άνασκαφών της πόλης (ΠΑΕ 1977 κέ.).

Σε σπίτι του 7ου π.Χ. αί. στους Δελφούς υπήρχαν δίπλα στον βόρειο τοίχο 40 άγνύθες πυραμιδόσχημες, που όρίζουν και έδω, κατά τον άνασκαφέα τη θέση του άργαλειού, ό όποιος θά ήταν στημένος κοντά στον τοίχο (L. Lerat, BCH 85, 1961, σ. 339).

2. ΠΑΕ 1960, σ. 117 κέ., 1964, σ. 47 κέ.

3. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1975, σ. 149, Τδ Έργον 1975, σ. 88, ΠΑΕ 1976, σ. 146: «Τά εύρηματα από την ύπόγεια αίθουσα π, κόκαλα ζώων, όστρεα θαλασσινά και σωροί όστράκων από πιθάκια και άγγεϊα, έπιβεβαιώνουν τον προορισμό του ύπόγειου χώρου, που χρησίμευε για άποθήκη και για την άποθήκη άπορριμάτων (άποθέτης) που προέρχονταν από τδ ιερό». Σχετικά Τδ Έργον 1976, σ. 80.

4. Βλ. παραπάνω σ. 10, σημ. 5, και σ. 15 σημ. 2 και 3.

5. Pnyx I, σ. 75, Corinth XII, σ. 153.

Για τις άγνύθες από την Όλυνθο, Olynthus II, 1930, σ. 118 κέ., από την Κόρινθο, Corinth XII, σ. 146-172. Για τις άγνύθες από τη Φαιστό, Levi, σ. 577-588 και τη Σαλαμίνα της Κύπρου, Chavane, σ. 76-86.

ἀγνῦθες ποὺ συγκεντρώθηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Νεκρομαντείου καὶ φέρουν σφραγίσμα.

Καθὼς γνωρίζομε ἀγνῦθες σφραγισμένες ἀπαντοῦν στὶς ἀρχές τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.¹ ἢ ἀκόμη στὸν 7ο π.Χ. αἰ.², ἀν καὶ ἐλάχιστα τέτοια δείγματα σώζονται πρὶν ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.³ Στὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. ἄρχισε ἡ χρῆση σφραγισμένων ἀγνῦθων ἀπὸ πολῦτιμους λίθους ἢ δακτυλιολίθους καὶ διατηρήθηκε ὡς τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ⁴.

Στὶς ἀρχές τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἐμφανίζονται στὴν Κόρινθο τὰ πρῶτα ἐγγάρακτα γράμματα πάνω σὲ ἀγνῦθες, ποὺ χαράσσονταν μὲ αἰχμηρὸ ἐργαλεῖο πρὶν ἀπὸ τὸ ψήσιμο στὴ βάση ἢ στὴν πλευρά⁵. Τὰ ἐγγάρακτα γράμματα γενικεύονται στὴν Κόρινθο τὸν 5ο π.Χ. αἰῶνα καὶ διατηροῦνται μέχρι τὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ὅποτε κυριαρχοῦν οἱ ἀγνῦθες μὲ σφραγίσματα⁶. Ἀντίθετα στὴν Ἀθήνα ἀγνῦθες μὲ ἐγγάρακτα γράμματα χρησιμοποιήθηκαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἡ χρῆση τους ὅμως δὲν γενικεύτηκε⁷.

Ἡ σημασία τῶν γραμμάτων ἢ συμβόλων ἔχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις⁸. Σύμφωνα μὲ νεότερες ἐρμηνεῖες χρησίμευαν εἴτε ὡς «σημα κατατεθέν» τοῦ κατασκευαστῆ⁹ ἢ τοῦ ἰδιοκτήτη¹⁰ εἴτε ὡς ἐνδείξεις γιὰ τὴν κατάταξή τους σὲ τύπους¹¹.

Πολλές φορές ἀπαντοῦν σὲ ἀγνῦθες ὄχι μόνο ἀπλὰ σύμβολα ἢ ὀνόματα

1. Σχετικὰ Corinth XV, II, δ.π., σ. 269.

2. *D. Burr Thompson*, *Hesperia* 2, 1933, σ. 600. Σχετικὰ καὶ Φ. Παπαδοπούλου, *ΑΔ* 19, 1964, Α', σ. 95 σημ. 71. Γιὰ τὴν ζωγραφισμένη ἀγνῦθα ἀπὸ τὴν Περαιχώρα τῶν μέσων τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. *T. J. Dunbabin*, *Perachora* 2, Oxford 1962, σ. 129-130, ἀρ. 1312.

3. Σχετικὰ βλ. *Weinberg*, σ. 281.

4. *Pnyx* I, σ. 75, *Corinth* XII, σ. 153.

Τὰ σφραγίσματα τοποθετοῦνται στὴ βάση καὶ στὶς πλευρές τῶν ἀγνῦθων, ἐνῶ μόνο στὰ τέλη τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. ἐμφανίζονται γράμματα ἢ λέξεις σὲ ἐντυπα σφραγίσματα. Μερικὰ σφραγίσματα προέρχονται ἀπὸ ἄλλα σφραγίσματα ποὺ πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκαν στὴν Κεραμεικὴ. Τέτοια σφραγίσματα συνθίζονταν στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ στὴν Κόρινθο ἀπαντοῦν σπάνια. Σχετικὰ *Corinth* XII, σ. 153.

Γιὰ τὰ σφραγίσματα ποὺ ἀντιγράφουν νομισματικούς τύπους βλ. *Weinberg*, σ. 281 κέ., καὶ *V. Grace*, *Exceptional Amphora Stamps, Studies in classical art and archaeology, A Tribute to Peter Heinrich von Blanckenhagen*, New York 1979, σ. 120 γιὰ τὴν παράσταση τῆς Ἀθηναῆς Προμάχου ποὺ ἀπαντᾷ σὲ λαβὲς σαμιακῶν ἀμφορέων.

5. *Corinth* XII, σ. 151-152.

6. *Corinth* XII, σ. 152. Ἐγγάρακτα γράμματα ἔπαυσαν νὰ χρησιμοποιοῦνται στὴν Κόρινθο πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

7. Σχετικὰ *Pnyx* I, σ. 74 κέ.

8. *Pnyx* I, σ. 74 κέ.

9. *Pnyx* I, σ. 74, *Corinth* XII, σ. 152. Σχετικὰ καὶ *Levi*, σ. 583.

10. *Pnyx* I, σ. 75, *Corinth* XII, σ. 152.

11. *Pnyx* I, σ. 74, *Weinberg*, σ. 281.

θητων, αλλά τὸ ὄνομα τῆς θεότητας στὴν ὅποια ἀφιερωνόταν¹.

Οἱ ἀγνῦθες χρησιμοποιήθηκαν συχνὰ ὡς ἀφιερωματικὲς προσφορὲς καὶ ἔφεραν ἰδιαίτερη διακόσμηση, καθὼς φανερώνει πλῆθος παραδειγμάτων². Οἱ *Gl. D. Weinberg* καὶ *S. S. Weinberg*³ ἀποδείχνουν μὲ τεκμηριωμένα ἐπιχειρήματα ὅτι ἡ κωνικοῦ τύπου ἀγνῦθα τοῦ 400 π.Χ., μὲ παράσταση ταύρου μπροστὰ σὲ δέντρο, ποὺ κατασκευάστηκε στὴν Κόρινθο καὶ βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Missouri στὴν Κολούμπια, εἶναι ἀφιέρωμα στὸ ἱερό τοῦ Παλαίμονα κλασικῶν χρόνων, στὰ Ἴσθμια⁴.

Ὅπως φανερώνουν τὰ ἀρχαιολογικὰ καὶ ἐπιγραφικὰ δεδομένα, οἱ περισσότερες ἀφιερωματικὲς ἀγνῦθες προσφέρονταν στὴν Ἀθηνᾶ⁵. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὴν ιδιότητα τῆς Ἀθηνᾶς ὡς Ἐργάνης, ποὺ προστατεύει τὶς χειρωνακτικὲς ἐργασίες καὶ μάλιστα τοὺς ὕφαντες καὶ βαφεῖς ποὺ χρησιμοποιοῦσαν τὴν πορφύρα⁶.

1. Σὲ ἀγνῦθα ἀπὸ τὴν Ἐφεσο ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα ΜΕΝΘΕΟΣ, ποὺ πρόκειται γιὰ τοπικὴ ἀνατολικὴ θεότητα, στὴν ὅποια ἡ ἀγνῦθα εἶναι ἀφιερωμένη (Σχετικὰ *Levi*, σ. 583). Ἐπίσης ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς Κραναιᾶς στὴν Ἐλάτεια προέρχεται ἀφιερωματικὴ ἀγνῦθα στὴ θεὰ μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «ΘΕΛΩΠΙΣ ΑΘΑΝΑΙ» (*P. Paris*, *Elatée*, Paris 1892, σ. 282). Σχετικὰ καὶ *Lindos I*, 1931, σ. 145-146.

2. Γιὰ ἀφιερωματικὲς ἀγνῦθες ποὺ βρέθηκαν στὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν *B. Graef* καὶ *E. Langlotz*, *Die antiken Vasen von der Akropolis zu Athen 1*, Berlin 1925, πίν. 113 ἀρ. 2757-60 καὶ σ. 261-2.

Γιὰ ἄλλες ἀθηναϊκὲς ἀφιερωματικὲς ἀγνῦθες *Pnyx I*, σ. 65-79, *T. Leslie Shear*, *The Athenian Agora Excavations of 1971*, *Hesperia* 42, 1973, σ. 128 καὶ γιὰ ἀφιερωματικὲς ἀγνῦθες ἀπὸ διάφορες περιοχὲς βλ. *Chavane*, σ. 77 καὶ σημ. 4 καὶ *V. Hadjimichali*, *Recherches à Latô*, *BCH* 95, 1971, σ. 208-210, *Jean-Paul Morel*, *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire* 82, 1970, σ. 105-107.

Σχετικὰ καὶ *M. Guarducci*, *Epigrafia Greca III*, Roma 1974, σ. 55-56.

3. *Weinberg*, σ. 281-285 σημ. 77.

4. Γιὰ τὸ κλασικὸ ΠαλαίμONIO βλ. *D.W. Rupp* «The Missing Classical Palaimonion», *Seventy Eighth General Meeting of the Archaeological Institute of America*, Section IVα.

Σχετικὰ καὶ *O. Broneer*, *Isthmia 2*, *Topography and Architecture*, Princeton 1973, σ. 99 καὶ *Weinberg*, σ. 284 γιὰ μία πλήρη συζήτηση τοῦ θέματος.

Γιὰ τὸ ΠαλαίμONIO βλ. καὶ *R. A. Tomlinson*, *Greek Sanctuaries*, London 1976, σ. 96 καὶ *N. Παπαχατζή*, Πανστανίου Ἑλλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά-Λακωνικά, Ἀθήνα 1976, σ. 40-41.

5. Βλ. παραπάνω σημ. 1.

6. Γιὰ τὴν Ἀθηνᾶ Φοινίκη ποὺ λατρευόταν στὴν Κόρινθο βλ. *St. Dow*, *Corinthiaca*, *The Month Phoinikaios*, *AJA* 46, 1942, σ. 69-72, *E. Will*, *Korinthiaka*, Paris 1955, σ. 143 κέ., *R. Lisle*, *The Cults of Corinth*, Baltimore Maryland 1955, σ. 106 κέ., καὶ γιὰ τὴ σύνδεσή της μὲ τὴν Ἀθηνᾶ Ἐργάνη ποὺ λατρευόταν ἐπίσης στὴν Κόρινθο *Χρ. Καρδαρά*, Ἀθηνᾶ Φοινίκη, *AAA* III, 1, 1970, σ. 95-97, *L. Jeffery*, *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford 1961, σ. 131 ἀρ. 18.

Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἐνισχύει ὁ μῦθος γιὰ τὴ φιλονεικία Ἀθηναίων καὶ Ἀράχνης, ποὺ περιγράφει ὁ Ὀβίδιος¹ καὶ εἶχε ἀπεικονιστεῖ σὲ κορινθιακὸ ἀρύβαλλο τοῦ 600 π.Χ.² Ἡ ἐρμηνεία τῆς σκηνῆς εἶναι ἐνδιαφέρουσα, διότι ὁ μικρὸς κορινθιακὸς ἀρύβαλλος ἀποτελεῖ τὴν πρώτη μαρτυρία γιὰ τὸ μῦθο, ποὺ φαίνεται ὅτι ἦταν γνωστὸς στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 600 π.Χ.³

Πέντε ἀπὸ τὶς σφραγισμένες ἀγνῦθες τοῦ Νεκρομαντείου⁴ (πίν. 5-14) φέρουν παράσταση Ἀθηναίων. Τὴ σφράγιση στὶς ἀγνῦθες αὐτὲς εἶναι ὡσειδῆς καὶ φαίνεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια μῆτρα. Τὸ θέμα εἶναι ἐπίσης τὸ ἴδιο. Ἡ θεὰ εἰκονίζεται μέσα σὲ ἐλαφρὰ κοῖλο πεδίο· κρατεῖ ὄρθιο δόρυ μὲ τὸ δεξιὸ καὶ στηρίζεται μὲ τὸ ἀριστερὸ σὲ ἀσπίδα. Πατᾶ σὲ γραμμὴ ἐδάφους καὶ εἶναι στραμμένη δεξιά, μπροστὰ σὲ δυσδιάκριτο ἀντικείμενο, ἴσως κορμὸ ἐλιάς ἢ, τὸ πιθανότερο, καλάθι μὲ νήματα⁵. Μία γλάυκα παριστάνεται κοντὰ στὸ καλάθι⁶. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀποκλείσουμε καὶ τὴν περίπτωση τῆς γλάστρας καὶ τοῦ φυτοῦ⁷.

1. Βλ. καὶ Forbes, σ. 202.

2. Γιὰ τὸν ἀρύβαλλο καὶ τὴν ἐρμηνεία τῆς σκηνῆς. *Gl. D. Weinberg - S. S. Weinberg, Arachne of Lydia at Corinth. The Aegean and the Near East, Studies Presented to Hetty Goldman on the occasion of her seventy-fifth Birthday, New York 1956, σ. 262-267, πίν. 33-35. Διαφορετικὴ ἐρμηνεία διατυπώνουν οἱ M.T. Picard - Schmitter στὸ RA 1964, σ. 47 κέ.*

Ἡ Χρ. Καρδαῖα στὸ ἄρθρο της, Ἀθηναί Φοινίκη, AAA III, 1970, 1, σ. 95, ἐρμηνεύει τὴ σκηνὴ ἐπίσης ὡς μυθικὴ, ποὺ παριστάνει τὴν Ἀθηναί Ἐργάνη νὰ διδάσκει τὴν τέχνη τῆς ὕφανσης στοὺς ἀνθρώπους.

3. Βλ. παραπάνω σημ. 2.

4. Σύμφωνα μὲ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα οἱ μὲ ἀριθμοὺς εὐρετηρίου Μουσείου Ἰωαννίνων 7316 καὶ 7299 βρέθηκαν στὸ δωμάτιο I τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἄθης καὶ ἡ μὲ ἀριθμὸ 7076 στὴν ἡμιπόγεια αἴθουσα II (Τὸ Ἔργον 1964, σ. 53).

Γιὰ τὶς ἄλλες δύο μὲ ἀριθμοὺς 7319 καὶ 7330 δὲν ἀναφέρεται ποὺ βρέθηκαν.

5. Σὲ πυξίδα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου τοῦ 460 π.Χ. ἀπεικονίζεται ἡ Ἑλένη μπροστὰ σὲ καλάθο μὲ νήματα, ἐνῶ ἡ Κλυταιμνήστρα τῆς φέρει ἀλάστρο. Γιὰ τὴν παράσταση G. M. Richter - M. Milne, Shapes and Names of Athenian Vases, New York 1935, σ. 17.

Γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ καλάθου βλ. τὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Πλινίου, NH XXI, 33.

6. Τὴν παρατήρηση ὀφείλω στὸν κ. Γ. Τουράτσογλου, ἔφορο ἀρχαιοτήτων.

7. Ἀπὸ τὸν 5ο π.Χ. αἰ. καὶ ἐξῆς φαίνεται ὅτι τὸ νὰο τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Ἀθηναίων Ἡφαιστείας στὸν ἀγοραῖο Κολωνὸ περιέβαλε κήπος.

Αὐτὸ μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ἀπὸ τὶς τετράγωνες κοιλότητες ποὺ εἶχαν ἀνοιχτεῖ μετὰ τὸν 5ο π.Χ. αἰ. καὶ σὲ πολλὰς βρέθηκαν πῆλινες γλάστρες σχετικὰ μεγάλες καὶ μὲ ὀπὴ στρογγυλὴ στὴ μέση. Στὶς γλάστρες αὐτὲς καλλιεργούνταν καλλωπιστικὰ φυτὰ (τριανταφυλλίες, μυρτιάς, δάφνης) καὶ οἱ ἐρευνητὲς ὑπέθεσαν ὅτι μὲ αὐτὴ τὴ βλάστηση πρέπει νὰ συσχετιστεῖ τὸ χωρίο τοῦ Πλάτωνος. Κριτίας 112 Β «περὶ τὸ τῆς Ἀθηναίων Ἡφαιστοῦ τε ἱερὸν.....οἶον μᾶς οἰκίας κήπον ἐνὶ περιβόλῳ προσπεριβεβλημένον». Γιὰ τοὺς κήπους τοῦ Ἡφαιστείου βλ. *Dorothy Burr Thompson, The Garden of Hephaistos, Hesperia VI, 1937, σ. 396-425, H. Koch Halle, Der Garten des Hephaistos, Studies Presented to David Moore Robinson, Missouri 1951, σ. 356-359 καὶ Ν. Παπαχατζή, Παιονίου Ἑλλάδος Περιήγησις, Ἀττικὰ, Ἀθήνα 1974, σ. 244-245 σημ. 2 καὶ σ. 171β - 172.*

Είναι δύσκολη ή έρμηνεία τής σκηνης και ο χαρακτηριςμός τής λατρευτικής ιδιότητας τής 'Αθηνᾶς. 'Αλλά τὸ ἀντικείμενο στὸ ὅποιο ἀπαντᾷ τὸ σφράγισμα δηλ. ἡ ἀγνύθα πὺ ὑποδηλώνει τὴν ὕφαντικὴ τέχνη και τὸ καλάθι πὺ βρίσκεται μπροστὰ ἀπὸ τὴν 'Αθηνᾶ, δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν 'Αθηνᾶ 'Εργάνη, τής ὁποίας ὅμως δὲν εἶναι γνωστὸς ὁ ἀγαλαματικὸς τύπος¹.

Παρόλα αὐτὰ ἡ θεὰ εἰκονίζεται ἐπισημμένη και παρουσιάζει στενὴ ὁμοιότητα με τὸν τύπο τής 'Αθηνᾶς Πολιάδος², ὅπως ἀπαντᾷ σὲ ἀθηναϊκὰ νομίσματα αὐτοκρατορικῶν χρόνων (πίν. 15α) με τὸ δέντρο ἐλιάς και τὸν Ποσειδῶνα στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ δέντρου³. (πίν. 15β).

1. 'Η 'Αθηνᾶ 'Εργάνη λατρεύεται σὲ πολλές περιοχές, ὅπως στὴν 'Αθήνα (Παυσ. 1.24.3), Θεσπιᾶς (Παυσ. 9.26.8, στοὺς Δελφούς (P. Perdrizet, De quelques monuments figurés du culte d' Athéna Ergane, Melanges Perrot 1902, σ. 259 κέ., G. Karo, BCH 34, 1910, σ. 214, τὴν 'Επίδαυρο IG IV 990, 1162, τὴ Σπάρτη (Παυσ. 3.17.4), τὴ Μεγαλόπολη, (Παυσ. 8.32.4, τὴ Δῆλο, BCH 6, 1882, σ. 351 και τὴ Σάμο ('Ηούχιος) λ. 'Εργάνη).

Σύμφωνα με τὸν Πανσανία 1.24.3 πρῶτοι οἱ 'Αθηναῖοι τὴν λάτρεψαν με τὴν ιδιότητα αὐτὴ, ὅπως ἀναφέρουν ὅμως νεότεροι ἐρευνητές, ἡ 'Αθηνᾶ ὡς 'Εργάνη στὴν 'Αθήνα δὲν ἔχει καμιά ιδιαίτερη λατρεία ἢ ναὸ, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ Πολιάς (Σχετικὰ Dümmler, RE II 2, στ. 1967).

'Ο Nilsson στὸ ἔργο του Geschichte der griechischen Religion I³, München 1967, σ. 439 ἀναφέρει ὅτι ἡ 'Αθηνᾶ Πολιάς ἔγινε και προστάτης τῶν τεχνῶν.

Γιὰ τὴ λατρεία τής 'Αθηνᾶς 'Εργάνης γενικὰ και τὴ σχέση της με τὴν ὕφαντικὴ τέχνη βλ. Jessen, Ergane, RE VI, 1, στ. 428-430 με ἀναφορὲς στὶς φιλολογικὲς μαρτυρίες και τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα. Σχετικὰ A.B. Cook, Zeus, III, I Cambridge 1940, σ. 795 και Nilsson, ὁ.π., σ. 439-440

Γιὰ ὀρισμένες ἀπεικονίσεις τής 'Αθηνᾶς, τίς ὁποῖες οἱ ἐρευνητές κατὰ καιροὺς συνδέουν με τὴν 'Εργάνη βλ. C. A. Hutton, Votive reliefs in the Acropolis Museum, JHS 17, 1897, σ. 306-318, εἰκ. 1 και πίν. VII, 1, P. Perdrizet, De quelques monuments figurés du culte d' Athéna Ergane, Mélanges Perrot, Paris 1903, σ. 263-267. Σχετικὰ Cook, Zeus III, I, σ. 795 και Er. Simon, Die Götter der Griechen, München 1969, σ. 187-188, εἰκ. 167-168.

2. Τὸ λατρευτικὸ ἀγαλαμα τής 'Αθηνᾶς Πολιάδος στὴν 'Ακρόπολη τῶν 'Αθηνῶν πὺ ὁ Πανσανίας (1.26.6) ἀποκαλεῖ «ἱερώτατον» ἦταν ἀπὸ ξύλο ἐλιάς, τοῦ ἱεροῦ δέντρου τής θεᾶς.

Γιὰ τοὺς διάφορους τύπους πὺ ἀποδίδουν στὴν 'Αθηνᾶ Πολιάδα βλ. C. Herington, Athena Parthenos and Athena Polias, Manchester 1955, σ. 16 κέ., R. Higgins, Greek Terracottas, London 1967, σ. 76, E. Simon, Die Götter der Griechen, München 1969, σ. 194 και E. B. Harrison [C. J. Herington, Athena Parthenos and Arhena Polias], AJA 61, 1957, σ. 208-209, ἡ ὁποία συμφωνεῖ με τὴν ἄποψη τοῦ 'Αριστοφάνη, 'Ορνιθες, στ. 826 κέ. ὅτι τὸ λατρευτικὸ ἀγαλαμα τής 'Αθηνᾶς Πολιάδος ἦταν ὄρθιο και ὄπισθεν.

3. Γιὰ τὰ νομίσματα βλ. F. W. Imhoof-Blumer και P. Gardner, Ancient Coins illustrating lost masterpieces of Greek Art, Chicago 1964, σ. 131-132, πίν. 2, ἀρ. XVIII. Γιὰ παράσταση 'Αθηνᾶς μπροστὰ σὲ δέντρο βλ. και J. Svoronos, Corpus of the Ancient Coins of Athens, Chicago 1975 (1923), πίν. 87 ἀρ. 15-32.

Γιὰ τὸ σύνταγμα 'Αθηνᾶς - Ποσειδῶνα σὲ ἀθηναϊκὰ νομίσματα ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων βλ. J. Svoronos, ὁ. π., πίν. 89 ἀρ. 1-18. Γιὰ τὴ νέα χρονολόγηση πὺ προτείνουν γιὰ τὰ ἀθηναϊκὰ νομίσματα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων βλ. J. P. Shear, Athenian Imperial Coinage, Hesperia 5, 1936, σ. 285 κέ., πίν. IV ἀρ. 3 και J. H. Kroll, The Eleusis Hoard of Athenian Imperial Coins, Hesperia 42, 1973, σ. 312 κέ.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ τῆ σχέση τῆς Πολιάδος μετὰ τὴν ἐλιά ἀναφέρει καὶ ὁ Πανσανίας (1.27.2): «Περὶ δὲ τῆς ἐλαίας οὐδὲν ἔχουσιν ἄλλο εἰπεῖν ἢ τῆ θεῶ μαρτύριον γενέσθαι τοῦτο ἐς τὸν ἀγῶνα τὸν ἐπὶ τῇ χώρῳ». Σὲ ἄλλα νομίσματα μετὰ παρεμφερεῖς τύπους Ἀθηναῖς, ἢ θεὰ συνοδεύεται ἀπὸ φίδι κοντὰ στὰ πόδια τῆς καὶ γλαύκα πάνω στὸ δέντρο¹.

Ἐξάλλου στενὴ ὁμοιότητα μετὰ τὰ σφραγίσματα τῶν ἀγνῦθων τοῦ Νεκρομαντείου ποὺ εἰκονίζουσι Ἀθηναῖς, παρουσιάζουσι τὰ χάλκινα νομίσματα τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων τοῦ Αἰγίου καὶ τῆς Αἰγείρας². Σ' αὐτὰ ἡ θεὰ εἶναι στραμμένη δεξιὰ καὶ κρατᾷ δόρυ μετὰ τὸ δεξιὸ καὶ ἀσπίδα κυλινδρική στὸ ἀριστερὸ. Ὁ τύπος αὐτός, ὅπως παρατηροῦν οἱ *F.W. Imhoof - Blumer* καὶ *P. Gardner*³, δὲν εἶναι ὁ συνήθης πελοποννησιακὸς τῆς Ἀθηναῖς τῶν Παναχαιῶν, ποὺ εἰκονίζεται στὰ περισσότερα πελοποννησιακὰ νομίσματα⁴. Μετὰ δόρυ στὸ δεξιὸ καὶ ἀσπίδα κυλινδρική στὸ ἀριστερὸ εἰκονίζεται ἡ Ἀθηναῖς στὰ χάλκινα νομίσματα τῆς Θουρίας Μεσσηνιακῆς, ποὺ χρονολογοῦνται γύρω στὸ 220-182 π.Χ.⁵ Ἀπὸ τὰ νομίσματα αὐτὰ λείπει τὸ δέντρο (πίν. 16α).

Ἐπίσης σὲ χάλκινα νομίσματα τῶν Ἐπιζεφυριῶν Λοκρῶν, ποὺ χρονολογοῦνται γύρω στὸ 280-275 π.Χ. ἡ θεὰ εἰκονίζεται μετὰ δόρυ καὶ ἀσπίδα⁶ καὶ σὲ ὅμοια στάση μετὰ ἐκείνη τῶν σφραγισμάτων τῶν ἀγνῦθων ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο.

Ἄλλος τύπος Ἀθηναῖς, ὁ τύπος τῆς Προμάχου, ἀπαντᾷ σὲ σφραγίσματα λαβῶν σαμιακῶν ἀμφορέων, ποὺ χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. καὶ ἀντιγράφουσι ἐμβλήματα μακεδονικῶν νομισμάτων⁷.

Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι Ἀθηναῖς στὸν τύπο τῆς Προμάχου ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἀδημοσίετες ἀγνῦθες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν Κασσώπη⁸ καὶ οἱ ὁποῖες

1. *J. Svoronos*, ὁ.π., πίν. 87 ἀρ. 29-32.

2. Γιὰ τὰ νομίσματα τοῦ Αἰγίου καὶ τῆς Αἰγείρας βλ. *F.W. Imhoof - Blumer* καὶ *P. Gardner*, ὁ.π. σ. 87, πίν. R ἀρ. XX καὶ σ. 90, πίν. S ἀρ. VII.

3. *Imhoof - Blumer* καὶ *Gardner*, ὁ.π., σ. 87.

4. Γιὰ τὴν Ἀθηναῖς τῶν Παναχαιῶν καὶ τῆ λατρεία τῆς Πανσ. 7.20.2. Σχετικὰ καὶ *Imhoof - Blumer* καὶ *Gardner*, ὁ.π., σ. 78 κέ. μετὰ ἀπεικόνιση τοῦ τύπου σὲ νομίσματα.

5. Γιὰ τὰ νομίσματα τῆς Θουρίας *S.W. Grose*, Fitzwilliam Museum, Catalogue of the M' Clean Collection of Greek Coins, Cambridge 1926, σ. 447, πίν. 229 ἀρ. 25 βλ. καὶ *BMC, Peloponnesus*, σ. 119, 2. Γιὰ τὴ Θουρία γενικὰ *N. Παπαχατζῆ*, Μεσσηνιακὰ καὶ Ἡλιακὰ, Ἀθήνα 1979, σ. 99 κέ.

6. Βλ. *R. Plant*, Greek coin types and their identification, London 1979, ἀρ. 143 σ. 24.

7. Σχετικὰ *V. Grace*, Exceptional amphora stamps, studies in classical art and archaeology, A Tribute to Peter Heinrich von Blanckenhagen, New York 1979, σ. 120, πίν. 35, 4, τῆς Ἰδίας Samian Amphoras, *Hesperia* 40, 1971, σ. 64 καὶ 91 ἀρ. 54-56, πίν. 14.

8. Ἐχω ἀναλάβει καὶ τὴ δημοσίευση τῶν ἀγνῦθων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν Κασσώπη. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τοὺς ἀνασκαφεῖς, Σ. Δάκαρη, W. Hoepfner καὶ E-L. Schwan-der γιὰ τὴν παραχώρηση τοῦ ὑλικού.

ἀντιγράφουν επίσης ἐμβλήματᾶ Ἑπειρωτικῶν νομισμάτων¹. (πίν. 16 β).

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἀπεικόνιση τῆς Ἀθηνᾶς εἶναι προσφιλές θέμα γιὰ τοὺς χαρακτες πολυτίμων λίθων καὶ νομισμάτων τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ὁ πῶς δημοφιλῆς ἀπὸ τοὺς σωζόμενους τύπους τῆς θεᾶς εἶναι ὁ τύπος τῆς χρυσελεφάντινης Παρθένου τοῦ Φειδία. Ἡ ἀναπαράσταση ὅμως τοῦ ἀγάλματος (Πανσ. 1.24.7) δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβῆς καὶ γι' αὐτὸ ὑπάρχουν πολλὲς παραλλαγές².

Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ τύπος τῆς Ἀθηνᾶς στίς ἀγνῦθες τοῦ Νεκρομαντείου ἀποδίδει κάποιον λατρευτικὸ ἀγαλμᾶ της καὶ αὐτὸ ἴσως νὰ χρησίμευσε ὡς πρότυπο στὸν τεχνίτη.

Ἐπειδὴ ὁ ἀγαλματικὸς τύπος τῆς Ἀθηνᾶς Ἐργάνης δὲν εἶναι γνωστὸς καί, ὅπως ἀναφέρουν οἱ ἐρευνητές, ἡ λατρεία της πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὴ λατρεία τῆς Πολιάδος³, εἶναι πιθανὸν ὁ τεχνίτης νὰ ἐπέλεξε ἕναν καθιερωμένο τύπο τῆς Ἀθηνᾶς, ἴσως τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, τῆς ὁποίας τὸ λατρευτικὸ ἀγαλμα σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή τοῦ Ἀριστοφάνη ἦταν ὄρθιο καὶ ὀπλισμένο⁴. Στὸν τύπο αὐτὸ πρόσθεσε τὰ σύμβολα τῆς θεᾶς Ἐργάνης, ὅπως τὸ καλάθι μὲ τὰ νήματα ἢ τὴ γλάστρα μὲ τὰ φυτὰ ποὺ συναντοῦμε στὸ ναὸ τοῦ Ἡφαίστου, ὅπου λατρευόταν καὶ ἡ Ἀθηνᾶ Ἡφαιστεία, στὸν Ἀγοραῖο Κολωνός⁵, θέλοντας νὰ τονίσει τὴν ιδιότητα τῆς Ἀθηνᾶς Ἐργάνης. Ὁ συγκερασμὸς τῶν συμβόλων μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου, δηλ. τὴν ἀγνῦθα στὴν ὁποία ἀπαντᾶ τὸ σφράγισμα καὶ στὴν ἐποχὴ ποὺ χρονολογεῖται, δηλ. τὴν ἑλληνιστικὴ, γύρω στὰ τέλη τοῦ 3ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.

Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ σφραγίσματος τῆς Ἀθηνᾶς χρήσιμα εἶναι καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τοῦ ἱεροῦ. Ὡς γνωστὸν τὸ δωμάτιο I, στὸ ὁποῖο βρέθηκαν ἀγνῦθες μὲ παράσταση τῆς Ἀθηνᾶς δὲν χρησιμοποιήθηκε μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφή τοῦ 167 π.Χ. Ἐπομένως καὶ οἱ ἀγνῦθες μὲ τὸ ἴδιο σφράγισμα, ποὺ βρέθηκαν στὴν ἡμιπύγεια αἴθουσα Π, βορειοδυτικὰ τοῦ κυρίως ἱεροῦ καὶ στοὺς ἄλλους χώρους τοῦ ἱεροῦ, χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ τὸ 167 π.Χ. Ἄλλωστε τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ Νεκρομαντείου ἀνήκουν στὴν

1. Γιὰ μιὰ πρώτη σύγκριση βλ. *P. Gardner*, BMC, Thessaly to Aetolia, πίν. XX ἀρ. 12, σ. 112, *P. Franke - M. Hirmer*, Die griechische Münze, München 1964, πίν. 151.

2. Γιὰ τὴν Ἀθηνᾶ ποὺ ἀπεικονίζεται σὲ νομίσματα αὐτοκρατορικῶν χρόνων βλ. *R. Shear*, Greek Imperial Coins and their Values, London 1982, σ. 476 ἀρ. 4850, 4851. Οἱ νομισματικοὶ αὐτοὶ τύποι τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίνων ποὺ εἰκονίζουν ἀντίστοιχα τὴν Ἀθηνᾶ Πρόμαχο καὶ Παρθένο ἀντιγράφουν πιθανὸν τὰ ἀνάλογα λατρευτικὰ ἀγάλματα τῆς θεᾶς.

3. Βλ. παραπάνω σ. 20, σημ. 1.

4. Σχετικὰ καὶ *E. B. Harrison*, AJA 61, 1967, σ. 208-209.

5. Βλ. παραπάνω σ. 19, σημ. 7. Γιὰ τὴν κοινὴ λατρεία Ἀθηνᾶς Ἐργάνης καὶ Ἡφαίστου βλ. *A. C. Pearson*, The fragments of Sophocles, τ. I, 1963 (1917), σ. 56-57, ἀρ. 844, 2.

ἴδια αὐτῆ ἐποχῇ ποὺ εἶναι καὶ ἡ τελευταία φάση τοῦ ἱεροῦ¹.

Συμπληρωματικὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιχειρήσουμε μία χρονολογικὴ κατάταξη τῶν πέντε αὐτῶν ἀγνύθων, σύμφωνα μὲ τὴν τυπολογικὴ μελέτη τῆς G1. Davidson² γιὰ τὶς ἀγνύθες τῆς Κορίνθου. Διαπιστώνεται ὅτι τὸ περίγραμμα τῶν ἀγνύθων μὲ ἀριθμούς εὗρετηρίου 7316 (πίν. 5 καὶ σχεδ. 1α) καὶ 7319 (πίν. 7, σχεδ. 1β) μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ μὲ ἐκεῖνο τοῦ «προφίλ» VII τῆς Κορίνθου ποὺ χρονολογεῖται στὸν 5ο π.Χ. αἰ. Τὶς ἀγνύθες αὐτῆς τῆς Κορίνθου διακρίνει ἀκρίβεια καὶ συμμετρία, καθὼς καὶ ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω καμπυλότητα τοῦ περιγράμματος ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὴ βάση³. Ἡ ἀγνύθα μὲ ἀριθμὸ 7076 τοῦ Νεκρομαντείου (πίν. 11 καὶ σχεδ. 2α) συμφωνεῖ περισσότερο μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ κορινθιακοῦ «προφίλ» III ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 6ου καὶ τὸν πρόωμο 5ο π.Χ. αἰ. καὶ διακρίνεται γιὰ τὴν ἐπίπεδη κορυφὴ καὶ τὶς ἐλαφρὰ καμπυλούμενες πλευρῆς⁴.

Τὶς ἀγνύθες μὲ ἀριθμούς 7299 (πίν. 9, σχεδ. 1γ) καὶ 7330 (πίν. 13, σχεδ. 2β), μποροῦμε νὰ κατατάξουμε στὸ «προφίλ» IV, ποὺ διακρίνεται ἀπὸ τὴν αἰχμηρὴ κορυφὴ καὶ τὴ στρογγυλότητα τῆς βάσης. Ἡ στρογγυλότητα ὀφειλόταν στὴ χρῆση τῶν ἀγνύθων, καθὼς κτυποῦσαν ἢ μία πάνω στὴν ἄλλη⁵.

Τὰ στοιχεῖα ἡμῶς ποὺ ἀποκομιζομε ἀπὸ τὴν τυπολογικὴ μελέτη τῶν ἀγνύθων δὲν μᾶς ὀδηγοῦν σὲ πειστικὰ συμπεράσματα γιὰ μία ἱκανοποιητικὴ χρονολογικὴ κατάταξη τοῦ ὕλικου, δεδομένου ὅτι τὰ σχήματά τους σύμφωνα μὲ τὴν τυπολογικὴ κατάταξη τῆς Davidson ταυτίζονται μὲ ἀρχαιότερες ἀγνύθες, ἐνῶ ἀντίθετα τὰ σφραγίσματά τους εἶναι νεότερα⁶.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ μία δεύτερη κατηγορία σφραγισμένων ἀγνύθων τοῦ Νεκρομαντείου, ποὺ φέρουν ἔντυπο φύλλο κισσοῦ στὶς πλευρῆς (πίν. 17-20) ἢ στὴν κορυφὴ, ἢ ὅποια εἶναι σχεδὸν ἐπίπεδη (πίν. 21-23). Ἡ ἐπίπεδη κορυφὴ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ἰδιορρυθμία, γιὰτὶ σύμφωνα πάλι μὲ τὴν

1. Γιὰ τὰ εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ Σ. Λάκαρη, ΠΑΕ 1961, σ. 112-113, Τὸ Ἔργον 1961, σ. 121.

Βλ. σχετικὰ καὶ Ἄμ. Βλαχοπούλου - Οἰκονόμου, Δωδώνη Η, Ἰωάννινα 1979, σ. 279-297. Ἀπὸ τὶς 24 λαβῆς ποὺ βρέθηκαν στὸ Νεκρομαντεῖο οἱ 14 χρονολογοῦνται πρὶν τὸ 167 π.Χ. καὶ ἀνήκουν κυρίως στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ ποὺ δὲν κατοικήθηκε μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφή. Οἱ ὑπόλοιπες χρονολογοῦνται μετὰ τὸ 167 π.Χ. καὶ βρέθηκαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σὲ χῶρους τοῦ δυτικοῦ τεμένους ποὺ ξανακατοικήθηκαν.

2. Corinth XII, σ. 148 κέ.

3. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀγνύθων αὐτῶν ἀπὸ τὴν Κόρινθο βλ. Corinth XII, σ. 152 κέ.

4. Σχετικὰ Corinth XII, σ. 150.

5. Corinth XII, σ. 150.

6. Σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξη τῆς Davidson τὸ «προφίλ» IV χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

τυπολογική κατάταξη τῆς *Davidson* ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο γιὰ ἀγνῶθες χρονολογημένες στὸν 8ο καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.¹

Βλέπουμε ἐπίσης ὅτι οἱ ἀγνῶθες τοῦ Νεκρομαντείου μὲ ἀριθμοὺς 7320 (πίν. 17α, σχέδ. 3α) καὶ 7318 (πίν. 17 β, σχέδ. 3β) ποὺ φέρουν φύλλα κισσοῦ συμφωνοῦν μὲ τὸ «προφίλ» V, ἐνῶ ἡ μὲ ἀριθμὸ 7273 (πίν. 23β, σχέδ. 5α) μὲ τὸ «προφίλ» VI.

Αὐτὴ λοιπὸν ἡ τυπολογικὴ σύγκριση τῶν ἀγνῶθων τοῦ Νεκρομαντείου δὲν διευκολύνει τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησή τους, γιὰ τὸ οἱ περισσότερες, ἐνῶ φέρουν τὸ ἴδιο σφράγισμα, ἔχουν διαφορετικὸ περίγραμμα.

Ὅπως θὰ δοῦμε, καὶ τὸ φύλλο κισσοῦ δὲν ἀποτελεῖ ἀπόλυτο χρονολογικὸ κριτήριον γιὰ τὶς ἀγνῶθες τοῦ Νεκρομαντείου, διότι ἀπαντᾷ καὶ σὲ πολλὰς περιοχὰς ὡς λατρευτικὸ ἢ διακοσμητικὸ στοιχεῖο, ἀπὸ τὴν ἀρχαίῃ ἐποχῇ μέχρι καὶ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια καὶ κοσμεῖ ἐπιτύμβιες στήλες, ἀγγεῖα καὶ νομίσματα. Ἀπαντᾷ δηλ. σὲ νομίσματα τῆς Νάξου τοῦ 6ου καὶ 4ου π.Χ. αἰ.², στοὺς ἀσημένιους στατῆρες τῆς Λευκάδας ποὺ χρονολογοῦνται γύρω στὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.³ καὶ τῆς Ἀμβρακίας τῶν ἐτῶν 480-456 π.Χ.⁴ Ἐπίσης κισσόφυλλο κατέχει τὴν πίσω ὄψη χάλκινων νομισμάτων ἀπὸ τὴν Κέρκυρα (πίν. 24α-β) τῶν ἐτῶν 300-229 π.Χ. Στὰ νομίσματα αὐτὰ τὴν μπροστινὴ ὄψη κοσμεῖ βουκράνιο⁵. Σὲ κερκυραϊκὰ χάλκινα νομίσματα τῆς ἴδιας ἐποχῆς εἰκονίζεται στὴν μπροστινὴ ὄψη κεφαλὴ Διονύσου στεφανωμένη μὲ φύλλο κισσοῦ καὶ στὴν πίσω ἀμφορέας ἀπὸ ὅπου ἐκφύονται κλαδιὰ κισσοῦ⁶. Διόνυσος στεφανωμένος μὲ κισσόφυλλα παριστάνεται καὶ στὴν μπροστινὴ ὄψη χάλκινων νομισμάτων ἀπὸ τὴν Κασσώπη τῶν ἐτῶν 215-195 π.Χ., ἐνῶ στὴν ἄλλη ὄψη ἀμφορέας μὲ ἐπιγραφὴ ΚΑΣΣΩΠΑΙΩΝ περιβάλλεται ἀπὸ στεφάνι κισσοῦ⁷. Ὁ Fran-

1. Γιὰ τὴ χρονολόγησι τῶν ἀντίστοιχων κορινθιακῶν ἀγνῶθων βλ. *Corinth XII*, σ. 148-149.

2. Γιὰ τὰ νομίσματα *G. F. Hill*, *Select Greek Coins*, Paris καὶ Brusells 1927, ἀρ. 25, ἀρ. 7-9 καὶ 10-11 μὲ παράστασι γυνειοφόρου Διονύσου ποὺ φέρει στεφάνι ἀπὸ κισσόφυλλα.

3. *B. V. Head*, *BMC, Corinth, Colonies of Corinth etc*, Bologna 1963, σ. 125, πίν. 34, 2. Τὸ φύλλο κισσοῦ ἀπαντᾷ στὴν πίσω ὄψη τοῦ νομίσματος κοντὰ στὴν ἀρχαίῃ κεφαλῇ τῆς Ἀθηνᾶς.

4. Γιὰ τοὺς ἀσημένιους στατῆρες τῆς Ἀμβρακίας *BMC, Corinth*, δ.π., σ. 104 ἀρ. 1, 2, πίν. 27. Σχετικὰ καὶ *D. R. Shear*, *Greek Coins and their Values*, London 1978, τ. I, σ. 191, ἀρ. 1753.

5. Γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Ἀμβρακία βλ. *Χρ. Τζουβάρα - Σούλη*, Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἠπειρον, Ἰωάννινα 1979, σ. 7 κέ. μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία γιὰ τὰ νομίσματα τῆς Ἀμβρακίας.

6. Γιὰ τὰ κερκυραϊκὰ νομίσματα *BMC, Thessaly to Aetolia*, δ.π., σ. 127, πίν. 23 ἀρ. 4.

7. *BMC, Thessaly to Aetolia*, δ.π., σ. 134, πίν. 23 ἀρ. 19, 20.

8. Γιὰ τὰ νομίσματα ἀπὸ τὴν Κασσώπη *R. Franke*, *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961, σ. 79-80, πίν. 8 V 52-55, R 80-84. Βλ. καὶ πίν. 8V 49-51, 78-79

κε¹ συνδέει τὰ παραπάνω νομίσματα ἀπὸ τὴν Κασσώπη μὲ τὴ λατρεία τοῦ Διονύσου στὴν περιοχή.

Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει καὶ ἡ διακόσμηση μὲ κισσόφυλλα τῶν ἐπιτύμβιων στηλῶν, ποὺ προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κασσώπη². Κισσόφυλλα καθὼς καὶ κλαδιὰ δρυὸς κοσμοῦν πολλὲς ἐπιτύμβιες στήλες ἀπὸ τὴ ΒΔ Ἑλλάδα καὶ δείχνουν τὰ χθόνια χαρακτηριστικὰ τῶν δύο αὐτῶν φυτῶν³ καὶ τὴ σύνδεση τοῦ κισσόφυλλου μὲ τὸ θεὸ τοῦ Κάτω Κόσμου, τὸν Διόνυσο-Ἄδη⁴.

Κισσόφυλλα μὲ τρίαίνα εἰκονίζονται καὶ στὰ χάλκινα νομίσματα τῶν ἐτῶν 360-342 π.Χ. ἀπὸ τὴν Ἑλέα, μαζὶ μὲ ἄλλα χθόνια σύμβολα, ὅπως τὴν κυνὴ Ἄδου⁵.

Τὴ σχέση τοῦ κισσόφυλλου μὲ τὴ λατρεία τοῦ Διονύσου ἐνισχύουν καὶ οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ θεοῦ στεφανωμένου μὲ φύλλα κισσοῦ σὲ ἀττικὰ μελανόμορφα ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., καὶ σὲ ἐρυθρόμορφα⁶, καθὼς καὶ μὲ κεφαλὴ γενειοφόρου Διονύσου πρὸς τὰ δεξιά. Ἐπιγραφή *ΣΩΚΡΑΤΗΣ* καὶ στὴν πίσω ὄψη τὸ ἴδιο θέμα μὲ τὸ προηγούμενο νόμισμα. Χρονολογεῖται τὴν ἴδια ἐποχὴ.

1. Σχετικὰ *R. Franke*, ὁ.π., σ. 67 καὶ σημ. 95.

2. Γιὰ τὶς ἐπιτύμβιες στήλες *P. M. Fraser - T. Rönne*, *Boetian and West Greek Tombstones*, Lund 1957, σ. 115 καὶ σ. 183. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὁ κισσὸς πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ ὡς καθαρὰ διακοσμητικὸ στοιχεῖο· βλ. *Fraser - Rönne*, ὁ.π., σ. 183.

Τὸ κόσμημα τῶν κλάδων δάφνης, ὡς καὶ τῶν κλάδων κισσοῦ βρῖσκεται σπάνια σὲ ἐπιτύμβιες στήλες ἐκτὸς τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἡπείρου. *Fraser - Rönne*, ὁ.π., σ. 184. Σχετικὰ καὶ *Ἡ. Τσιριβάκου*, *ΑΔ* 20 (1965), Β², σ. 360.

Γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Διονύσου στὴν Ἡπειρο *R. Franke*, ὁ.π., σ. 67 καὶ 95 μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία.

3. Γενικὰ γιὰ τὶς ἐπιτύμβιες στήλες τῆς ΒΔ Ἑλλάδος καὶ τὴ διακόσμησή τους *Fraser-Rönne*, ὁ.π., σ. 182 κέ., 188 κέ., 193 κέ., 197. Κλαδιὰ βαλανιδιάς διακοσμοῦν ἐπιτύμβια στήλη ποὺ βρέθηκε τὸ 1977 στὴ Γωνιά Πρεβέζης καὶ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. (Γιὰ τὴ στήλη *Ἡ. Ἀνδρέου*, Δύο στήλες ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, Ἡπειρ. Χρον. 23, 1981, σ. 114 κέ.).

Γιὰ τὴ σχέση τῆς δρυὸς μὲ τὴ λατρεία τῶν χθόνιων θεοτήτων βλ. *Σ. Λάκαρη*, Ἐπιτύμβιος στήλη ἢ περὶ δρυολατρείας, *Χαριστήριον Ὁρλάνδου*, Δ, 1967, σ. 389, 391, 393, 395-6 καὶ *Fraser-Rönne*, ὁ.π., σ. 184.

4. Ἀπὸ τὸ δωμάτιο Κ τοῦ ἱεροῦ προέρχεται μεγάλος σφαιρικὸς σκύφος μὲ γραπτὴ ζωφόρο ἀπὸ βλαστὸ μὲ ἐναλλασσόμενα φύλλα καὶ καρποὺς κισσοῦ κάτω ἀπὸ τὸ στόμιο καὶ τρεῖς ἀνάγλυφες προτομέες στὴ βάση ἀπὸ τὴν ἴδια μήτρα ποὺ παριστάνουν τὸν Διόνυσο-Ἄδη. Ὁ θεὸς φέρει στεφάνι ἀπὸ κισσοῦ καὶ θύρσο στὸ ἀριστερὸ χέρι. Σχετικὰ τὸ Ἔργον 1964, σ. 55-57.

Γιὰ τὴ χθόνια λατρεία τοῦ Διονύσου βλ. *C. Kerényi*, *Dionysos, Archetypal Image of Indestructible Life*, London 1976, σ. 180-182, 199-200, 256, 292, 303, 304, 311.

5. *R. Franke*, ὁ.π., σ. 42-43, πίν. 3 V 1-5, R 3-5. Βλ. παρακάτω σ. 29 σημ. 1.

6. Γιὰ τὶς παραστάσεις σὲ ἀγγεῖα *P. Arias - M. Hirmer*, *A History of Greek Vase Painting*, London 1962, εἰκ. 57, σ. 299-300, εἰκ. 65, σ. 303, εἰκ. 89, σ. 317, εἰκ. 95, σ. 318-9, εἰκ. 123, σ. 329-330 καὶ *K. Schefold*, *Die Göttersage in der klassischen und hellenistischen Kunst*, München 1981, σ. 265, εἰκ. 378-379.

Σχετικὰ βλ. καὶ *M. Blech*, *Studien zum Kranz bei den Griechen*, Berlin-New York 1982, σ. 54-57.

τά λατρευτικά επίθετα Κισσεύς, Κισσοφόρος, Κισσοκόμης, Κισσοστέφανος, πού φέρει ο θεός¹. Τò ἴδιο ἐπίθετο ἀποδίδεται καὶ στὴν Ἀθηναῖα «Κισσαίαν»².

Ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη μας παρουσιάζουν τὰ σφραγίσματα μὲ κισσόφυλλο πού κοσμοῦν λαβὲς ἀμφορέων τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὴ Θάσο³, τοῦ 5ου μὲχρι τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὴν Πνύκα⁴, τὴν ἀρχαία ἀγορὰ τῶν Ἀθηναίων, πού χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.⁵, καὶ τὴν Κνίδο⁶.

Ἡ παράλληλη χρῆση τοῦ κισσόφυλλου ὡς σφραγίσματος σὲ λαβὲς ἀμφορέων καὶ στὶς ἀγνῦθες τοῦ Νεκρομαντείου μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι θὰ ὑπῆρχαν ἴδιοι τύποι σφραγίδων πού χρησιμοποιοῦνταν γιὰ νὰ σφραγίζουν συγχρόνως λαβὲς ἀμφορέων καὶ ἀγνῦθες καὶ ἀπέδιδαν πολλὲς φορὲς ἐμβλήματα πού συναντᾶμε καὶ σὲ νομίσματα.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω βλέπομε τὴν εὐρεία χρῆση τοῦ κισσόφυλλου σὲ ἐπιτύμβιες στήλες καὶ νομίσματα κυρίως ὡς συμβόλου τοῦ Διονύσου, καὶ σὲ λαβὲς ἀμφορέων ἀπὸ διάφορες περιοχές.

Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον στοιχεῖο πού ἀποκομίζομε ἀπὸ τὰ παραδείγματα πού ἀναφέραμε εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ κισσόφυλλου μὲ τὴ χθόνια λατρεία. Εἶναι φυσικὸ λοιπὸν μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴ νὰ χρησιμοποιήθηκε καὶ στὶς ἀγνῦθες πού προορίζονταν γιὰ λατρευτικὸ σκοπὸ. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα νὰ ὑπῆρχε καὶ ἐργαστήριο πού κατασκεύαζε μαζικὰ ὁμοίους τύπους ἀγνῦθων, καὶ οἱ προσκυνητὲς νὰ προτιμοῦσαν γιὰ ἀφιερῶματα ὅσες ἔφεραν ἐμβλήματα σχετικὰ μὲ τὴ χθόνια λατρεία. Τὴν ἀποψη αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιώσει καὶ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἀγνῦθων μὲ κισσόφυλλα πού βρέθηκαν στὸ ἱερό.

Ὡστόσο ἡ ἀπεικόνιση τοῦ κισσόφυλλου σὲ Ἡπειρωτικὰ καὶ κερκυραϊκὰ νομίσματα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι οἱ ἀγνῦθες μὲ τὸ ἔμβλημα αὐτὸ προέρχονταν ἀπὸ γειτονικὲς πρὸς τὸ ἱερὸ περιοχές, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείομε καὶ τὴν περίπτωση νὰ μεταφέρθηκαν ἀπὸ προσκυνητὴ τῆς νότιας Ἑλλάδας.

Γνωστὴ ἐξᾴλλου εἶναι ἡ ἐπικοινωνία τοῦ Νεκρομαντείου μὲ τὴν ὑπόλοιπη

1. Γιὰ τὰ ἐπίθετα τοῦ Διονύσου Πaus. 1.31.6. Σχετικὰ C. Kerényi, Dionysos, London 1976, σ. 62-63, Der Kleine Pauly, 1967, στ. 296.

2. Der Kleine Pauly, στ. 296 καὶ Πaus. 2.29.1.

3. Anne-Marie Bon et Antoine Bon, Les Timbres Amphoriques de Thasos, Études Thasiennes IV, Paris 1957, σ. 79, 100 ἀρ. 171, σ. 361 ἀρ. 1451.

4. V. R. Grace, Stamped Wine Jar Fragments, Hesperia, Supplement 10, 1956, σ. 173 ἀρ. 230-232.

5. Ἐνα ἀκόμη σφράγισμα μὲ κισσόφυλλο σὲ λαβὴ ἀπὸ ἀμφορέα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἀγορᾶς (SS 14440) βρέθηκαν σὲ context τοῦ 3ου τετάρτου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὶς κ.κ. V. Grace καὶ M. Πετροπουλάκου, τὶς ὁποῖες εὐχαριστῶ θερμὰ.

6. Βλ. V. Grace, The Stamped Amphora Handles found in the American excavations in the Athenian Agora 1931-1932, Chicago 1976 (1934), σ. 251, ἀρ. 133.

Ἑλλάδα¹ καὶ ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἱεροῦ μέχρι τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια ἀπὸ τις φιλολογικὲς ἀναφορὲς καὶ τὰ ποικίλα ἀφιερῶματα τῶν προσκυνητῶν, πού προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν, τὴν Κόρινθο², ἀκόμα καὶ τὴ μακρινὴν Ρόδο καὶ τὴν Κνίδο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τις σφραγισμένες λαβὲς ἀμφορέων πού βρέθηκαν στὸ ἱερό³.

Καὶ γιὰ τις ἀγνῦθες μὲ κισσόφυλλο θὰ θεωρήσουμε ὡς κατώτερο χρονολογικὸ ἔριο τὸ 167 π.Χ., διότι βρέθηκαν καὶ στὸ δωμάτιο I, πού ὡς γνωστὸ, δὲν χρησιμοποιήθηκε μετὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ὁ τρίτος τύπος σφραγίσματος, πού ἀπαντᾷ σὲ ἀγνῦθα ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο μὲ ἀριθμὸ εὐρετηρίου 7327 (πίν. 25-26) καὶ (σχέδ. 2γ). Τὸ σφράγισμα εἶναι ὠσειδῆς διαστάσεων 1.60 × 1.30 ἐκ. καὶ εἰκονίζει σὲ ἀντιθετικὴν στάση ἕναν πετεινὸ καὶ μία ὄρνιθα. Πετεινοὶ ἀπεικονίζονται τόσο στὶς ἀγγειογραφίαι⁴ ὅσο καὶ σὲ νομίσματα καὶ δακτυλιολίθους⁵. Γιὰ τὴ σύνδεση τοῦ πετεινοῦ μὲ τὴ χθόνια λατρεία μαρτυροῦν οἱ ἀπεικονίσεις του σὲ ταφικὰ μνημεῖα ἢ εὐρήματα πού συνδέονται μὲ τὴν ταφικὴ χρῆση⁶.

1. Γιὰ τὰ πλωτὰ στὸν κάτω ροῦ ποτάμια τῆς Ἡπείρου βλ. Σ. Δάκαρη, ΑΕΦημ. 1956, σ. 121-122, 151-152, τοῦ ἴδιου, Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν, Ἀθήνα 1964, σ. 5-6, Cassopaia and the Elean Colonies 1972, σ. 9-10, 57, 60, Θεσπρωτία, σ. 70. Σχετικὰ καὶ E. Lepore, Ricerche sull'antico Epiro, 1962, σ. 13-14 καὶ 80, Epirus, σ. 57, 60-62, 68-69, 427, 458, 476, 625, Ἰ. Βοκοτοπούλου, ΑΕΦημ. 1969, σ. 203-204.

2. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση νοτιοδυτικὰ τοῦ Νεκρομαντείου ἔχει βρεθεῖ ἀποθήτης πού περιεῖχε ὄστρακα καὶ εἰδῶλια νότιας προέλευσης, γεγονός πού μαρτυρεῖ τὴ στενὴ ἐπικοινωνία τοῦ ἱεροῦ μὲ τὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸν κόσμον. (Τὸ Ἔργον 1958, σ. 97-98, εἰκ. 102-103, BCH 83, 1959, σ. 669, εἰκ. 14, Archaeology 15, 1962, σ. 93, Θεσπρωτία, σ. 78, 161, Ἀρχαιότητες, σ. 18-19, Ἰ. Βοκοτοπούλου, Ὁδηγὸς Μουσεῖο τοῦ Ἰωαννίνων, Ἀθήνα 1973, σ. 46 καὶ Χρ. Τζουβάρη - Σούλη, δ.π., σ. 103 καὶ σημ. 651).

3. Γιὰ τις σφραγισμένες λαβὲς ἀμφορέων ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο βλ. Ἀμ. Βλαχοπούλου - Οἰκονόμου, Δωδώνη 8, Ἰωάννινα 1979, σ. 279-298.

4. Γιὰ τις διάφορες ἀπεικονίσεις τοῦ θέματος τῶν ἀντιμέτωπων κοκκοριῶν καὶ τις σχετικὰς ἐρμηνεῖες βλ. Ph. Brunneau, Le motif des coqs affrontés dans l'imagerie antique, BCH 89 (1965), σ. 90-121.

5. Πετεινοὶ ἀπεικονίζονται σὲ νομίσματα τῆς Καρύστου τῶν ἐτῶν 480-445 π.Χ. καὶ 369-336 π.Χ. Σχετικὰ B. V. Head, BMC, Central Greece, London 1884, πίν. 18, ἀρ. 1, 5, 6 καὶ E. Babelon, Traité des monnaies grecques et romaines, III, πίν. CXCVI, ἀρ. 11, 13, 15 καὶ σ. 179-180, ἀρ. 153, σ. 181-182, καθὼς καὶ σὲ νομίσματα τῆς Θράκης καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Τρωάδας. Ἐπίσης σὲ νομίσματα τῆς Ἰμέρας τῆς Σικελίας τῶν ἐτῶν 481-417 π.Χ. ἀπεικονίζονται κοκκόρια. βλ. BMC, Sicily, σ. 76 καὶ 78. Καὶ στὶς δύο περιοχὰς Κάρυστο καὶ Ἰμέρα τὸ ἐμβλημα τοῦ πετεινοῦ συνδέεται μὲ τὸ ὄνομα τῆς πόλης. Βλ. καὶ G. F. Hill, Historical Greek Coins, London 1906, σ. 35-36, μὲ ἀναφορὰς στὴν παλαιότερη βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὴν ἐρμηνεῖα τοῦ θέματος.

6. Γιὰ παραστάσεις πετεινῶν σὲ σφραγίσματα, P. Fossing, Catalogue of the Antique Engraved Gems and Cameos, Copenhagen 1929, σ. 255, 317-318, 499-500, 724, 1483-84.

6. Γιὰ τὴ νεκρικὴ σημασία τοῦ θέματος τῶν ἀντιμέτωπων πετεινῶν καὶ τὰ μνημεῖα στὰ ὁποῖα ἀπεικονίζεται βλ. Ph. Brunneau, δ.π., σ. 115 κέ.

Τὸ ἀγωνιστικὸ καὶ τὸ ἐρωτικὸ στοιχεῖο ἀποδίδεται ἐπίσης στοὺς πετεινοὺς καὶ πολλὰς ἀπεικονίσεις τοὺς ἔχουν ἐρμηνευτεῖ ἀνάλογα¹.

Ἡ παράσταση δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴ χθόνια λατρεία, ἀν λάβουμε ὑπόψη τὸν τόπο ποὺ βρέθηκε ἡ ἀγνύθα. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ ἐρμηγεία τῆς σκηρῆς ὡς ἐρωτικῆς ἢ ἀπλῶς διακοσμητικῆς².

Ἡ ἀγνύθα αὐτὴ τυπολογικὰ ἀνήκει στὸ προφίλ III σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξη τῶν κορινθιακῶν ἀγνύθων τῆς *Davidson*.

Τέλος, ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες ἀγνύθες τρεῖς ἀκόμη παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον. Ἡ κωνικοῦ τύπου μὲ ἀριθμὸ 7271 (πίν. 36στ) φέρει ὠσειδὲς δυσδιάκριτο σφράγισμα, ἡ μὲ ἀριθμὸ 7269 ἐγγράρακτο σταυρὸ στὸν πυθμένα της³ (πίν. 27) καὶ ἡ κωνικοῦ τύπου ἀγνύθα μὲ ἀριθμὸ Νμ / 1963 / 1 ποὺ βρέθηκε στὸ δωμάτιο μ⁴ τοῦ Νεκρομαντείου φέρει δύο ὁμόκεντρος κύκλους, ποὺ εἶναι χαραγμένοι στὸν πυθμένα της (πίν. 28γ). Ὁμόκεντρος κύκλους βρισκόμε, ὅπως εἶναι γνωστὸ καὶ σὲ ἀγνύθες ἀπὸ τὴν Πνύκα⁵ καὶ τὴν Κόρινθο⁶.

Σχετικὰ ἐξάλλου μὲ τὴν κατασκευὴ τῶν ἀγνύθων διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ μελέτη τῆς κωνικοῦ τύπου ἀγνύθας μὲ ἀριθμὸ ΝΠ / 22-7-76 / 1 (πίν. 29), ποὺ βρέθηκε στὴν ἡμιμυόγεια αἴθουσα Π, βορειοδυτικὰ τοῦ κυρίως ἱεροῦ, στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, οἱ *Davidson - Thompson*⁷ μελέτησαν τὸ θέμα αὐτὸ μὲ βάση τὶς ἀγνύθες τῆς Πνύκας. Γιὰ τὶς χειροποίητες κωνικοῦ τύπου ἀγνύθες ὁ συνηθισμένος τρόπος κατασκευῆς τοὺς ἦταν ὁ ἐξῆς: Ἀρχικὰ τὸν πυρήνα ποὺ ἀποτελοῦσε κύλινδρος ἀποξηραμένος, περιέβαλαν μὲ στρώση νωποῦ πηλοῦ καὶ στὴ συνέχεια κατασκευάζαν τὴν ὀπὴ ἐξαρτήσεως.

Ἡ ἀγνύθα ἀρ. ΝΠ / 22-7-76 / 1 τοῦ Νεκρομαντείου ἐπιβεβαιώνει αὐτὸν τὸν τρόπο τῆς κατασκευῆς της.

Σὲ μερικὲς περιπτώσεις κοίλαιναν τοὺς πυθμένες τῶν κωνικοῦ τύπου ἀγνύθων, ἀφοῦ τὶς ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὸν κλίβανο, γιὰ νὰ ἐλαττώσουν τὸ βᾶρος τοὺς⁸. Αὐτὴ τὴν τεχνικὴ παρατηροῦμε στὶς ἀγνύθες τοῦ Νεκρομαντείου μὲ ἀριθμοὺς 7273, 7270 (πίν. 30α-β) καὶ ΝΠ / 26 / 7 / 76 / 1 (πίν. 31), ποὺ φέρουν

1. Βλ. *Ph. Brunneau*, ὁ.π., σ. 106 κέ.

2. Σχετικὰ *Ph. Brunneau*, ὁ.π., σ. 116.

3. Γιὰ τὰ γράμματα τὰ χαραγμένα σὲ ἀγνύθες καὶ τὴν ἐρμηγεία τοὺς βλ. παραπάνω σ. 17, σημ. 5-6 καὶ 8-9.

Σχετικὰ *Corinth XII*, σ. 152 κέ. μὲ βιβλιογραφία.

4. Γιὰ τὸ δωμάτιο μ τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰ εὐρήματά του, καθὼς καὶ τοὺς ὑπόλοιπους χώρους τοῦ τεμένους *Σ. Δάκαρη*, ΠΑΕ 1963, σ. 90-91. Τὸ Ἔργον 1963, σ. 61 καὶ ΠΑΕ 1976, σ. 146-147.

5. *Pnyx I*, σ. 84 ἀρ. 50-52.

6. *Corinth XII*, ἀρ. 1072, εἰκ. 23-24 καὶ *Corinth XV*, 1, σ. 270.

7. *Pnyx I*, σ. 72.

8. Σχετικὰ *Pnyx I*, σ. 73.

φύλλο κισσοῦ στὴν κορυφή. Στὴ βάση τους διακρίνεται ἡ κοίλανση, πού φθάνει σὲ βάθος μέχρι δύο ἑκατοστὰ.

Ἡ μελέτη μας περιορίστηκε στὶς ἀγνυθες κωνικοῦ τύπου. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀνάμεσα στὰ εὐρήμηκτα τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχουν καὶ τέσσερις πυραμιδόσχημες ἀγνυθες (πίν. 33-34).

Συμπερασματικὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ἀγνυθες τοῦ Νεκρομαντείου ἀποτελοῦν προσφορὲς τῶν προσκυνητῶν στὸ ἱερό τοῦ Ἄδης¹. Τὴν ἀποψη αὕτη ἐνισχύουν τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: Ὁ χῶρος πού βρέθηκαν, κυρίως τὸ δωμάτιο I καὶ τὰ δωμάτια ε, ζ, η καὶ θ τοῦ βόρειου διαδρόμου τοῦ ἱεροῦ, ὁ μεγάλος σχετικὰ ἀριθμὸς σφραγισμάτων πού φέρουν, καθὼς καὶ τὸ εἶδος τῶν ἐμβλημάτων πού συνδέονται μὲ τὴ χθόνια λατρεία.

Ἡ μεγάλη χρῆση τοῦ κισσόφυλλου μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ μαζικὴ παραγωγή ἀγνυθων. Ἐξάλλου σὲ ἀνάλογο συμπέρασμα, καθὼς ἔχει ὑποστηριχθεῖ, μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει καὶ ἡ ὑπαρξὴ πολλῶν ὁμοίων ἀγνυθῶν, πού βρέθηκαν στὸ ἱερό καὶ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὶς σπονδὰς.

Ὅπως ἀναφέραμε, δὲν εἶναι ἐφικτὴ μία ἀκριβῆς χρονολογικὴ κατάταξη τοῦ ὕλικου. Τὶς ἀγνυθες καὶ κυρίως αὐτές, πού φέρουν σφράγισμα, χρονολογήσαμε στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια (τέλη 3ου μὲ ἀρχὲς 2ου π.Χ. αἰ.) μὲ ἀρχαιολογικὰ κριτήρια, ἔχοντας ὑπόψιν τὸν *terminus ante quem*, πού προσφέρει ἡ χρονολόγηση τῆς καταστροφῆς τοῦ δωματίου I, στὸ ὅποιο εἶχε ἐναποθεθεῖ μεγάλος ἀριθμὸς ἀγνυθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτές μὲ τὰ σφραγίσματα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ κισσόφυλλου.

1. Ἡ ὀμηρικὴ περιγραφή (κ, 487 κέ., λ, 13 κέ.), τὰ πῆλινα εἰδώλια τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ Κερβέρου (Τὸ Ἔργον 1958, σ. 97-98, εἰκ. 102-103, Ἀρχαιότητες, σ. 18-19), τὰ χάλκινα νομίσματα τῶν Ἑλεατῶν μὲ τὰ χθόνια σύμβολα (BMC, Thessaly to Aetolia, σ. 100, πίν. 18₁₀₋₁₂, Head, HN², σ. 321, κυρίως R. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, δ.π., σ. 40 κέ., 300 κέ., Epirus, σ. 546 κέ., Θεσπρωτία, σ. 116-117. Γιὰ τὴ σύνδεση τῶν νομισμάτων αὐτῶν μὲ τὴ λατρεία τῆς Περσεφόνης στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα βλ. Χρ. Τζουβάρη-Σουλῆ, Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἡπειρον, σ. 104), ἡ ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεση τοῦ ἱεροῦ δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὶς φιλολογικὲς μαρτυρίες Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα.

Οἱ ἀγνυθες μὲ τὰ χθόνια σύμβολα πού φέρουν ἀποτελοῦν ἐπίσης μία σοβαρὴ ἔνδειξη ὅτι πρόκειται γιὰ ἱερό μὲ χθόνια λατρεία.

Τέλος για τὸν τόπο προέλευσής τους δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Ἡ ἀνάλυση τοῦ πηλοῦ¹ θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δώσει ἐνδεχομένως ἀκριβέστερα στοιχεῖα. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι εἶναι λογικότερο νὰ δεχτοῦμε τὴν τοπικὴ προέλευση τῶν ἀγνύθων, διότι οἱ τύποι τῶν σφραγισμάτων τους εἶναι γνωστοὶ στὴν Ἠπειρο καὶ τὰ χρώματα τοῦ πηλοῦ² δὲν φαίνεται νὰ διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τῶν περισσότερων ἀγγείων τοῦ ἱεροῦ. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ὁ ἀνασκαφέας ὑποθέτει ὅτι κατασκευάστηκαν σὲ τοπικὸ ἐργαστήριο καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τεχνίτη³. Εἶναι φανερό ὅτι μία συστηματικὴ ἔρευνα τῶν πολυάριθμων εὐρημάτων τοῦ ἱεροῦ θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε σὲ θετικότερα συμπεράσματα γιὰ τὸν τόπο προέλευσής τους.

1. Δὲν πραγματοποιήθηκε ἡ ἀνάλυση τοῦ πηλοῦ τῶν δειγμάτων πού στάλθηκαν σὲ ἀρμόδια ἐργαστήρια.

2. Γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ χρώματος τοῦ πηλοῦ ἀκολουθῶ τὸ βιβλίο τοῦ *Munsell*, Soil Color Company, INC, Baltimore, Maryland, USA καὶ παραπέμπω καὶ μὲ τὰ διεθνή στοιχεῖα.

3. Στὸ δωμάτιο Κ τοῦ ἱεροῦ βρέθηκαν ἑκατοντάδες ὅμοια ἀγγεῖα, κυρίως οἰνοχόες. Ἐπειδὴ οἱ οἰνοχόες ἔχουν τὸ ἴδιο σχῆμα καὶ τὴν ἴδια διακόσμηση καὶ εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ τὸν ἴδιο πηλὸ πού χρησιμοποιήθηκε καὶ στὶς ὠμές πλίνθους ὁ ἀνασκαφέας Σ. Δάκαρης, ὑποθέτει ὅτι κατασκευάστηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τεχνίτη σὲ ἓνα τοπικὸ ἐργαστήριο ἀγγείων. Σχετικὰ Σ. Δάκαρη, ΠΑΕ 1964, σ. 112 κέ., πίν. 67-71 καὶ τοῦ ἴδιου, ΠΑΕ 1964, σ. 49, πίν. 45.

Σὲ ἀνάλογα συμπεράσματα ὀδηγεῖ καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐνσφράγιστων λαβῶν τῶν ἀμφορέων πού βρέθηκαν στὸ Νεκρομαντεῖο. Ὅπως διαπιστώθηκε, μετὰ τῶν λαβῶν αὐτῶν ἀνήκουν καὶ 5, πού πιθανότατα κατασκευάστηκαν σὲ τοπικὸ ἐργαστήριο, διότι τὸ ὄνομα πού φέρουν ἀπαντᾷ καὶ σὲ κεραμίδια στέγης, πού εἶναι ἀπίθανο νὰ μεταφέρθηκαν ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς (Σχετικὰ Ἀ. Βλαχοπούλου-Οἰκονόμου, ὁ. π., σ. 293).

ΧΩΡΟΙ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΠΟΥ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΑΓΝΥΘΕΣ*

ΠΥΡΑΜΙΔΟΣΧΗΜΕΣ

Α	Κ	Π
1	1	2

ΚΩΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

I	II	Λ
7316	7076	Λ2 /22-7-76 /2
7299	7282	Λ2 /29-7-76 /1
I /1-9-75 /2, π.θ. 4	Π /26-7-76 /1	
I /1-9-75 /3, π.θ. 4	ΝΠ /22-7-76 /1	
I /1-9-75 /1, π.θ. 4	ΝΠ /15-9-75 /3	κ
I /1-9-75 /6	ΝΠ /23-7-76 /2	Νκ /1963 /1
I /1-9-75 /4	ΝΠ /28-7-76	
I /1-9-75 /5	7279	
	ΝΠ /23-7-76 /3	μ
	ΝΠ /15-9-75 /1	Νμ /1963 /1
	Π /30-7-76	Νμ /22-7-76 /1
	ΝΠ /22-7-76	Νμ /22-7-76 /3
	ΝΠ /26-7-76 /2	Νμ /22-7-76 /2
	ΝΠ /26-7-76 /3	
	Π /27-7-76 /3	
	Π /27-7-76 /1	

* Δεν είναι έφικτος ένας πλήρης κατάλογος για όλες τις άγνωστες, διότι δεν έχουμε στοιχεία για τον ακριβή χώρο στον οποίο έντοπιστηκαν στο ιερό. Το πιθανότερο είναι να προέρχονται από τα δωμάτια ε, ζ, η και θ του βόρειου διαδρόμου στα όποια, όπως έχει ήδη αναφερθεί από τον ανασκαφέα βρέθηκαν πενήντα και πλέον άγνωστες.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΓΝΥΘΩΝ

Α) ΑΓΝΥΘΕΣ ΚΩΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

1. 'Αρ. εὐρ. Μουσείου 'Ιωαννίνων *7316. Σχέδ. 1α, πίν. 5-6. 'Ακέραια. "Υψος 9, 3 ἐκ., δ.β. 5, 7 ἐκ., δ.κ. 1, 4 ἐκ. Σφράγισμα ὠσειδές 2,3 × 1, 6 ἐκ., μὲ παράσταση 'Αθηνᾶς. Πηλὸς ὑπότεφρος (2, 5 Υ 7/2 ξηρὸς). Σχετικὰ καθαρὸς μὲ λίγες προσμειζεις καὶ ἐλαφρὸ ἐπίχρισμα. "Οπτηση καλή. Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Ι. 'Ανασκαφές 1964.

2. 'Αρ. 7319, Σχέδ. 1β, πίν. 7-8.

'Ακέραια. "Υψος 8.5 ἐκ., δ.β. 5.7 ἐκ., δ.κ. 1,3 ἐκ. Σφράγισμα ὠσειδές 2,3×1,6 ἐκ. μὲ παράσταση 'Αθηνᾶς. Πηλὸς ὑποκάστανος (10Υ R 6/2 ξηρὸς). Καθαρὸς πηλὸς μὲ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. "Οπτηση καλή. Νεκρομαντεῖο. "Αγνωστος χῶρος.

3. 'Αρ. 7299, Σχέδ. 1γ, πίν. 9-10.

'Ακέραια. "Υψος 9.2 ἐκ., δ.β. 5.8 ἐκ., δ.κ. 1,2 ἐκ. Σφράγισμα ὠσειδές 2.3 × 1.6 ἐκ. μὲ παράσταση 'Αθηνᾶς. Πηλὸς ὠχροκάστανος (10ΥR 7/4 ξηρὸς). Σχετικὰ καθαρὸς μὲ ἐλαφρὸ ἐπίχρισμα. "Οπτηση ἀνομοιομερής.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Ι. 'Ανασκαφές 1964.

4. 'Αρ. 7076. Σχέδ. 2α, πίν. 11-12.

'Ακέραια. "Υψος 8,9 ἐκ., δ.β. 5,8 ἐκ., δ.κ. 1,2 ἐκ.

Σφράγισμα ὠσειδές 2,3 × 1, 6 ἐκ., μὲ παράσταση 'Αθηνᾶς. Πηλὸς ροδόχρους (7,5 ΥR 7/4 ξηρὸς) μὲ προσμειζεις καὶ ἐπίχρισμα. Καλή ὄπτηση.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο ΙΙ. 'Ανασκαφές 1960.

5. 'Αρ. 7330. Σχέδ. 2β, πίν. 13-14.

'Ακέραια. "Υψος 9,4 ἐκ., δ.β. 5, 5 ἐκ., δ.κ. 1,1 ἐκ. Σφράγισμα ὠσειδές 2,3 × 1, 6 ἐκ., μὲ παράσταση 'Αθηνᾶς. Πηλὸς ὠχροκάστανος (10 ΥR 7/3 ξηρὸς) μὲ προσμειζεις καὶ ἐλαφρὸ ἐπίχρισμα. Καλή ὄπτηση.

Νεκρομαντεῖο. "Αγνωστος χῶρος.

6. 'Αρ. 7327. Σχέδ. 2γ, πίν. 25-26.

'Ακέραια. "Υψος 9 ἐκ., δ.β. 6,4 ἐκ., δ.κ. 1,6 ἐκ. Σφράγισμα ὠσειδές 1,6 × 1,3 μὲ παράσταση πετεινοῦ καὶ ὄρνιθας. Πηλὸς ὠχροκάστανος (10 ΥR 7/4 ξηρὸς), μὲ προσμειζεις καὶ ἐλαφρὸ ἐπίχρισμα. Καλή ὄπτηση.

7. Ἄρ. 7320. Σχέδ. 3α, πίν. 17α.

Ἀκέραια. Ὑψος 6,2 ἐκ., δ.β. 5,2 ἐκ. Σφράγισμα κυκλικό $2 \times 1,8$ ἐκ., με κισσόφυλλο. Πηλός υποκάστανος (10 YR 7/4 ξηρός). Σχετικά καθαρὸς με λίγες προσμειξίεις και ἀπολεπισμένος.

8. Ἄρ. 7318, Σχέδ. 3β, πίν. 17β.

Ἀκέραια. Ὑψος 6,4 ἐκ., δ.β. 5,2 ἐκ., δ.κ. 1,2 ἐκ. Σφράγισμα κυκλικό $2 \times 1,8$ ἐκ., με κισσόφυλλο. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 7/8 ξηρός), με προσμειξίεις και ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Καλή ὄπτηση.

9. Ἄρ. 7282β, πίν. 21α.

Ἀπότμημα κωνικοῦ τύπου ἀγνύθας. Σωζόμενο ὕψος 6,6 ἐκ., δ.κ. 2,4 ἐκ. Ἡ κορυφή ἐπίπεδη φέρει κυκλικό σφράγισμα $1.8 \times 1, 1$ ἐκ. με κισσόφυλλο. Πηλός ροδόχρους (7,5 YR 7/4 ξηρός), καθαρὸς, καλὰ ψημένος.

10. Ἄρ. 7282α, πίν. 21β.

Ἀπότμημα κωνικοῦ τύπου ἀγνύθας. Σωζόμενο ὕψος 3,1 ἐκ., δ.κ. 2 ἐκ. Ἡ κορυφή ἐπίπεδη φέρει κυκλικό σφράγισμα 2×2 ἐκ., με κισσόφυλλο. Τὸ σπάσιμο στὸ σημεῖο τῆς ὀπῆς ἐξαρτήσεως. Πηλός υποκάστανος (10 YR 7/4 ξηρός), καθαρὸς, καλὰ ψημένος.

11. Ἄρ. 7329, Σχέδ. 3γ, πίν. 17γ.

Ἀκέραια. Ὑψος 9,4 ἐκ., δ.β. 6,4 ἐκ., δ.κ. 1,3 ἐκ. Σφράγισμα κυκλικό στὴ μία πλευρὰ και κοντὰ στὴ βάση $2 \times 1,8$ ἐκ., με κισσόφυλλο. Πηλός κιτρινωπός (10 YR 7/6 ξηρός), σχετικά καθαρὸς με λίγες προσμειξίεις και ἐπίχρισμα. Ὅπτηση καλή.

12. Ἄρ. 7280, πίν. 17 δ.

Ἀπότμημα κωνικοῦ τύπου ἀγνύθας. Λείπει ἡ κορυφή και μέρος τῶν πλευρῶν. Σωζόμενο ὕψος 7 ἐκ., δ.β. 6,7 ἐκ. Σφράγισμα κυκλικό $1,9 \times 1,6$ ἐκ., με κισσόφυλλο στὴ μία πλευρὰ και δεύτερο πού δὲν σώζεται ὀλόκληρο. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 7/8 ξηρός), καθαρὸς με ἐπίχρισμα. Ὅπτηση καλή.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφές 1975.

13. Ἄρ. 7321β, πίν. 22β.

Ἀπότμημα κωνικοῦ τύπου ἀγνύθας. Σωζόμενο ὕψος 8,2 ἐκ. Ἡ κορυφή ἐπίπεδη δ.κ. 2,6 ἐκ. με κυκλικό σφράγισμα με κισσόφυλλο. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 7/8 ξηρός), με προσμειξίεις και ἐπίχρισμα. Ὅπτηση καλή.

14. Ἄρ. 7270, πίν. 23α και 30β.

Ἀκέραια. Ὑψος 10 ἐκ., δ.β. 6,8 ἐκ., 2,2 ἐκ. Στὴν κορυφή σφράγισμα κυ-

κλικό με κισσόφυλλο και στη βάση κυκλική όπη. Πηλός ροδόχρους 7,5 (YR 7/4 ξηρός), σχετικὰ καθαρός. "Οπτηση καλή.

15. 'Αρ. 7273, Σχέδ. 5α, πίν. 23β και 30α.

'Ακέραια. "Υψος 9,7 εκ., δ.β. 7,2 εκ., δ.κ. 2,5 εκ. Στην κορυφή κυκλικό σφράγισμα με κισσόφυλλο και στη βάση κυκλική όπη. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 7/6 ξηρός), με επικαλύψεις άσβεστίου. "Οπτηση καλή.

16. 'Αρ. ΝΠ/26-7-76/1, Σχέδ. 4α, πίν. 31-32.

'Ακέραια. "Υψος 9,9 εκ., δ.β. 7 εκ. Στην κορυφή φέρει κυκλικό σφράγισμα 2,5 εκ. με κισσόφυλλο. Στόν πυθμένα όπη βάθους 1,7 εκ. και διαμέτρου 1,8 εκ. Πηλός υποκάστανος (10 YR 7/4 ξηρός), καθαρός, με έλαφρό επίχρισμα. "Οπτηση καλή.

Νεκρομαντεϊό. Δωμάτιο Π. 'Ανασκαφές 1976.

17. 'Αρ. ΝΙ / 1-9-75/2. Σχέδ. 4β, πίν. 18α.

Λείπει ή κορυφή. "Υψος 10,2 εκ., δ.β. 6,7 εκ. Φέρει δύο όμοια κυκλικά σφραγίσματα $2 \times 1,8$ εκ. με κισσόφυλλα. Τό ένα κοντά στη βάση και τό άλλο στό μέσον περίπου τής άλλης πλευράς. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR, 7/6 ξηρός), με λίγες προσμείξεις και επίχρισμα. Καλή όπτηση.

Νεκρομαντεϊό. Δωμάτιο Ι, πιθάρι 4. 'Ανασκαφές 1975.

18. 'Αρ. ΝΙ/1-9-75/3. Σχέδ. 5β, πίν. 18β.

'Ακέραια. "Υψος 9,8 εκ., δ.β. 6,5 εκ. Σφράγισμα κυκλικό $2 \times 1,8$ εκ. με κισσόφυλλο στη μία πλευρά και κοντά στη βάση, που παρουσιάζει γωνίωση. Πηλός υποκάστανος (10 YR 7/4 ξηρός), με λίγες επικαλύψεις άσβεστίου.

Νεκρομαντεϊό. Δωμάτιο Ι, πιθάρι 4. 'Ανασκαφές 1975.

19. 'Αρ. ΝΙ/1-9-75/1. Σχέδ. 4γ, πίν. 18γ.

'Ακέραια. "Υψος 11,6 εκ., δ.β. 6,9 εκ. Φέρει σφράγισμα κυκλικό $2 \times 1,8$ εκ., με κισσόφυλλο. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 7/6) με προσμείξεις και επίχρισμα. "Οπτηση καλή.

Νεκρομαντεϊό. Δωμάτιο Ι, πιθάρι 4. 'Ανασκαφές 1975.

20. 'Αρ. ΝΠ/22-7-76/1. Σχέδ. 5γ, πίν. 29.

Σώζεται σχεδόν όλόκληρη. Μέρος τής πλευράς της κατεστραμμένο που δείχνει και τόν τρόπο κατασκευής της. "Υψος 9,4 εκ., δ.β. 6,2 εκ. Φέρει σφράγισμα κυκλικό $2 \times 1,8$ εκ., με κισσόφυλλο κοντά στη βάση. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 6/6 ξηρός), καθαρός με έλαφρό επίχρισμα.

Νεκρομαντεϊό. Δωμάτιο Π. 'Ανασκαφές 1976.

21. 'Αρ. ΝΠ/15-9-75/3, πίν. 19β.

Λείπει ή κορυφή. Σωζόμενο ύψος 6,2 εκ., δ.β. 7,8 εκ. Φέρει σφράγισμα

κυκλικὸ $2 \times 1,8$ ἐκ., μὲ κισσόφυλλο κοντὰ στὴ βάση. Πηλὸς ὑπέρουθρος κιτρινωπὸς (5YR 7/6 ξηρὸς), καθαρὸς μὲ ἐπίχρισμα. Ὅπτηση καλή.

Νεκρομαντεῖο Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφὲς 1975.

22. Ἄρ. ΝΠ/23-7-76/2. πίν. 20α.

Συγκολλημένη. Ἡ φωτογράφηση ἔγινε πρὶν τὴ συγκόλληση. Ὑψος 11,5 ἐκ., δ.β. 6,6 ἐκ. Φέρει δύο κυκλικά σφραγίσματα $2 \times 1,3$ ἐκ. Τὸ ἓνα κοντὰ στὴ βάση καὶ τὸ ἄλλο στὸ μέσον τῆς ἄλλης πλευρᾶς. Πηλὸς ὑπέρουθρος κιτρινωπὸς (5YR 6/6 ξηρὸς), καθαρὸς μὲ ἐπίχρισμα. Ὅπτηση καλή.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφὲς 1976.

23. Ἄρ. ΝΠ/28-7-76, πίν. 20β.

Λείπει ἡ κορυφή στὸ σημεῖο τῆς ὀπῆς. Σωζόμενο ὕψος 7,3 ἐκ., δ.β. 6,6 ἐκ. Σφραγίσμα κυκλικὸ μὲ κισσόφυλλο κοντὰ στὴ βάση. Πηλὸς ὑπέρουθρος κιτρινωπὸς (5YR 6/6 ξηρὸς), καθαρὸς. Ὅπτηση καλή.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφὲς 1976.

24. Ἄρ. 7269. Σχέδ. 6γ, πίν. 27.

Ἀκέραια. Ὑψος 10,5 ἐκ., δ.β. 6,4 ἐκ. Ἀμελῆς κατασκευή. Ἐγχάρακτο Χ στὸν πυθμένα. Πηλὸς ὑπέρουθρος κιτρινωπὸς (5YR 7/8 ξηρὸς), καθαρὸς. Ὅπτηση καλή.

25. Ἄρ. Νμ/1963/1, πίν. 15δ.

Λείπει ἡ κορυφή. Σωζόμενο ὕψος 5,2 ἐκ., δ.β. 4,4 ἐκ. Στὸν πυθμένα δύο ὁμόκεντροι κύκλοι διαμέτρου 1,2 ἐκ. Πηλὸς λευκὸς (2,5 Y 8/2 ξηρὸς).

26. Ἄρ. Π/27-7-76/2, πίν. 28α.

Ὑψος 8,4 ἐκ., δ.β. 6,9 ἐκ. Πηλὸς ὑποκάστανος (10YR 6/2 ξηρὸς) μὲ ἐπάλειψη.

27. Ἄρ. 7317γ, πίν. 35α.

Ὑψος 9ἐκ., δ.β. 4 ἐκ., δ.κ. 1,7 ἐκ. Πηλὸς ὑπέρουθρος κιτρινωπὸς (5YR 6/6 ξηρὸς), πολὺ ἀκάθαρτος μὲ προσμείξεις καὶ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Ὅπτηση καλή.

28. Ἄρ. 7324 στ'. Σχέδ. 6α, πίν. 35β.

Ὑψος 8,6 ἐκ., δ.β. 4,1 ἐκ., δ.κ. 1,6 ἐκ. Σχῆμα ἀτρακτοειδῆς. Πηλὸς ὑπέρουθρος κιτρινωπὸς (5YR 6/6 ξηρὸς), πολὺ ἀκάθαρτος, μὲ προσμείξεις καὶ ἐπίχρισμα. Ὅπτηση ἀνομοιομερῆς.

29. Ἄρ. 7326. Σχεδ. 6β, πίν. 35γ.

Ὑψος 7,8 ἐκ., δ.β. 4,2 ἐκ., δ.κ. 1,6 ἐκ. Φέρει κυκλικὸ δυσδιάκριτο σφραγίσμα ($1,5 \times 1,4$ ἐκ. Πηλὸς ὑπέρουθρος κιτρινωπὸς (5YR 7/8 ξηρὸς).

30. 'Αρ. 7279. Σχέδ. 7α, πίν. 36β.

"Υψος 9,8 εκ., δ.β. 6 εκ., δ.κ. 1,2 εκ. 'Ελαφρά γωνίαση στη βάση. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 7/8 ξηρός), καθαρός με επίχρισμα και καλή όπτηση.

Νεκρομαντείο. Δωμάτιο Π. 'Ανασκαφές 1975.

31. 'Αρ. 4504. Σχέδ. 7γ, πίν. 36γ.

'Ακέραια. "Υψος 9,8 εκ., δ.β. 6,2 εκ., δ.κ. 1,5 εκ. 'Ελαφρά γωνίαση στη βάση. Πηλός έλαφρά υποκίτρινος καστανός (10 YR 6/4), με προσμείξεις και επίχρισμα. "Οπτηση άνομοιομερής.

32. 'Αρ. 7278, πίν. 36δ.

"Υψος 7εκ., δ.β. 5,4 εκ., δ.κ. 1,4 εκ. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 7,6/8 ξηρός). καθαρός με έλαφρό επίχρισμα. Καλά ψημένος.

33. 'Αρ. 7324γ. Σχέδ. 7β, πίν. 36ε.

"Υψος 5,9 εκ., δ.β. 4,4 εκ., δ.κ. 1,2 εκ. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 7/6 ξηρός), καθαρός. Καλή όπτηση.

34. 'Αρ. 7271, πίν. 33στ.

Λείπει ή κορυφή και τμήμα τής βάσης. Σωζόμενο ύψος 6,9 εκ., δ.β. 5,8 εκ., δ.κ. 2,7 εκ. Σφράγισμα ώοειδές (2 × 1,7 εκ.) κοντά στη βάση. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 6/8 ξηρός), σχετικά καθαρός, με ΐχνη φωτιάς.

35. 'Αρ. 7317η, πίν. 37α.

'Ακέραια. "Υψος 10,2 εκ., δ.β. 6,8 εκ., δ.κ. 1,5 εκ. Πηλός υποκάστανος (10 YR 7/4 ξηρός), σχετικά καθαρός με λίγες προσμείξεις και έπικαλύψεις άσβεστίου. "Οπτηση καλή.

36. 'Αρ. 7317α, πίν. 37β.

'Ακέραια. "Υψος 10εκ., δ.β. 6,6 εκ., δ.κ. 1,8 εκ. Πηλός ροδόχρους (7,5 YR 7/4 ξηρός), άπολεπισμένος, με μικρά θραύσματα πυριτικά και έπικαλύψεις άσβεστίου. Κακή όπτηση.

37. 'Αρ. 7324 δ. Σχέδ. 9α, πίν. 37γ.

'Ακέραια. "Υψος 10εκ., δ.β. 6,8 εκ., δ.κ. 1,6 εκ. Πηλός έλαφρά υποκίτρινος καστανός (10 YR 6/4 ξηρός), με προσμείξεις και έπικαλύψεις άσβεστίου καλή όπτηση.

38. 'Αρ. 7325 ε. Σχέδ. 8β, πίν. 37δ.

"Υψος 9,7 εκ., δ.β. 6 εκ., δ.κ. 1,2 εκ. 'Ελαφρά γωνίαση στη βάση. Πηλός υπότεφρος (10 YR 7/2) με ΐχνη άσβεστίου.

39. 'Αρ. 7325β. Σχέδ. 8γ, πίν. 37ε.

Υψος 8,8 ἐκ., δ.β. 6 ἐκ., δ.κ. 1,3 ἐκ. Πηλὸς λευκὸς (10YR 8/1 ξηρὸς) με̄ θραύσματα ἀσβεστολίθου καὶ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Καλὰ ψημένος.

40. Ἄρ. 7324θ, πίν. 37στ.

Υψος 9,5 ἐκ., δ.β. 6,8 ἐκ., δ.κ. 1,2 ἐκ. Ἐλαφρὰ γωνίωση στὴ βάση. Πηλὸς ροδόχρους (7,5 YR 7/4 ξηρὸς), ἀκάθαρτος με̄ προσμείξεις καὶ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Καλὴ ὄπτηση.

41. Ἄρ. 7317ι, πίν. 38η.

Ἀκέραια. Υψος 8,2 ἐκ., δ.β. 5,6 ἐκ., δ.κ. 1,1 ἐκ. Πηλὸς ὑποκίτρινος καστανὸς (10YR 6/4 ξηρὸς), καθαρὸς με̄ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Καλὴ ὄπτηση.

42. Ἄρ. 7325ζ, πίν. 38θ.

Ἀκέραια. Υψος 8,6 ἐκ., δ.β. 5,1 ἐκ., δ.κ. 0,8 ἐκ. Πηλὸς ἀνοιχτὸς καστανὸς (7,5 YR 6/6 ξηρὸς), καθαρὸς με̄ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου καὶ συγκόλληση μεταλλικοῦ ὕλικου. Καλὴ ὄπτηση.

43. Ἄρ. 7317β, πίν. 38δ.

Ἀκέραια. Υψος 8,4 ἐκ., δ.β. 5,2 ἐκ., δ.κ. 1,0 ἐκ. Πηλὸς ὑποκάστανος (10YR 7/3 ξηρὸς), με̄ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Καλὰ ψημένος.

44. Ἄρ. 7326στ, πίν. 38ε.

Ἀκέραια. Υψος 7,7 ἐκ., δ.β. 5,6 ἐκ., δ.κ. 1,1 ἐκ. Πηλὸς ὑποκάστανος (7,5 YR 6/4 ξηρὸς), σχετικὰ καθαρὸς με̄ θραύσματα λίθων καὶ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Καλὴ ὄπτηση.

45. Ἄρ. 7317δ. Σχέδ. 9γ, πίν. 38.

Ἀκέραια. Υψος 8,6 ἐκ., δ.β. 5,6 ἐκ., δ.κ. 1,2 ἐκ. Πηλὸς ὑποκάστανος (10YR 7/4 ξηρὸς), με̄ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Καλὴ ὄπτηση.

46. Ἄρ. 7325θ, πίν. 38α.

Ἀκέραια. Υψος 8,3 ἐκ., δ.β. 5,2 ἐκ., δ.κ. 1,2 ἐκ. Πηλὸς ὑποκάστανος (10YR 7/2 ξηρὸς), με̄ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Καλὴ ὄπτηση.

47. Ἄρ. 7324γ, πίν. 38ζ.

Ἀκέραια. Υψος 8,3 ἐκ., δ.β. 5,3 ἐκ., δ.κ. 1 ἐκ. Πηλὸς ἀνοιχτὸς καστανὸς (7,5 YR 6/4 ξηρὸς), με̄ θραύσματα λίθων καὶ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Καλὰ ψημένος.

48. Ἄρ. 7317θ, πίν. 38γ.

Ἀκέραια. Υψος 8,3 ἐκ., δ.β. 5,3 ἐκ., δ.κ. 1 ἐκ. Πηλὸς ὑποκάστανος (10YR 7/3 ξηρὸς), με̄ θραύσματα λίθων. Καλὴ ὄπτηση.

49. Ἄρ. 7317κ, πίν. 38ι.

Ἀκέραια. Ὑψος 8,4 ἐκ., δ.β. 5,3 ἐκ., δ.κ. 1 ἐκ. Πηλός υποκίτρινος καστανός (10 YR 6/4 ξηρός) με ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου, σχετικὰ καθαρός. Καλή ὄπτηση.

50. Ἄρ. 7324α, πίν. 38στ.

Ἀκέραια. Ὑψος 8,2 ἐκ., δ.β. 5,2 ἐκ., Πηλός υποκίτρινος καστανός (10 YR 6/4 ξηρός), ἀκάθαρτος, με προσμειζεις καὶ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου.

51. Ἄρ. ΝΠ / 23-7-76/3, πίν. 39.

Ἡ κορυφή συγκολλημένη. Ὑψος 11 ἐκ., δ.β. 7 ἐκ. Ἐλαφρὰ γωνίωση στὴ βάση. Πηλός ἀνοιχτός καστανός (5 YR 6/6 ξηρός), καθαρός, με ἐλαφρὸ ἐπίχρισμα. Καλή ὄπτηση.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφές 1976.

52. Ἄρ. ΝΠ / 15-9-75/4.

Ὑψος 8,1 ἐκ., δ.β. 6,2 ἐκ. Πηλός ὑπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 6/6 ξηρός), με προσμειζεις καὶ ἐπίχρισμα. Καλή ὄπτηση.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφές 1975.

53. Ἄρ. 7328.

Ὑψος 7,8 ἐκ., δ.β. 5,4 ἐκ., δ.κ. 1,1 ἐκ. Πηλός υποκίτρινος καστανός (10 YR 6/4 ξηρός), με ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου καὶ θραύσματα κεραμιδιῶν. Ὅπτηση καλή.

54. Ἄρ. 7281.

Σωζόμενο ὕψος 7 ἐκ., δ.β. 6 ἐκ. Πηλός ὑπότεφρος κιτρινωπός (7,5 YR 7/6 ξηρός), καθαρός. Καλή ὄπτηση.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφές 1976.

55. Ἄρ. Π / 30-7-76/1.

Λείπει τμήμα τῆς βάσης καὶ τῆς πλευρᾶς. Ὑψος 8,7 ἐκ., δ.β. 5,6 ἐκ. Πηλός ὑπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 6/6 ξηρός). Σχετικὰ καθαρός, με λίγες προσμειζεις.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφές 1976.

56. Ἄρ. ΝΠ / 22-7-76/2.

Ὑψος 7,4 ἐκ., δ.β. 5,3 ἐκ. Πηλός ὑπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 6/8 ξηρός), με προσμειζεις καὶ ἐπίχρισμα. Καλὰ ψημένος.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφές 1976.

57. Ἄρ. ΝΠ / 26-7-76/3

Λείπει ἡ κορυφή στὸ σημεῖο τῆς ὀπῆς. Ὑψος 7,6 ἐκ., δ.β. 6,6 ἐκ. Πηλός

ὑποκάστανος 5 YR 6/6 ξηρός, ἀκάθαρτος με προσμείξεις καὶ ἐπίχρισμα. Ὀπτηση ἀνομοιομερῆς.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφές 1976.

58. Ἄρ. ΝΠ/26-7-76/2.

Ὑψος 9 ἐκ., δ.β. 5,8 ἐκ. Πηλὸς ὑπέρυθρος κιτρινωπὸς (7,5 YR 8/6 ξηρός), σχετικὰ καθαρὸς. Καλὴ ὄπτηση.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφές 1976.

59. Ἄρ. Π/27-7-76/3.

Λεῖπει ἡ κορυφή καὶ τμῆμα τῆς βάσης καὶ τῶν πλευρῶν. Σωζόμενο ὕψος 5,4 ἐκ., δ.β. 5,4 ἐκ. Πηλὸς ὑποκάστανος (10 YR 6/3 ξηρός), σχετικὰ καθαρὸς με ἐπίχρισμα. Ὀπτηση καλή.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφές 1976.

60. Ἄρ. Π/27-7-76/4.

Λεῖπει ἡ κορυφή στὸ σημεῖο τῆς ὀπῆς καὶ τμῆμα τῶν πλευρῶν. Ἐλαφρὰ γωνίωση στὴ βάση. Σωζόμενο ὕψος 8,8 ἐκ., δ.β. 6,3 ἐκ. Πηλὸς ὑπέρυθρος κιτρινωπὸς (5 YR 6/5 ξηρός), καθαρὸς. Ὀπτηση καλή.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφές 1976.

61. Ἄρ. 7325κ.

Λεῖπει ἡ κορυφή. Σωζόμενο ὕψος 7,4 ἐκ., δ.β. 6,5 ἐκ. Πηλὸς ὑπέρυθρος κιτρινωπὸς (5 YR 7/8 ξηρός), καθαρὸς. Ὀπτηση καλή.

62. Ἄρ. Ν.Ι/1-9-75/6.

Λεῖπει τμῆμα τῆς κορυφῆς. Ὑψος 7,6 ἐκ., δ.β. 5,6 ἐκ. Πηλὸς κιτρινωπὸς (10 YR 7/6 ξηρός), σχετικὰ καθαρὸς με λίγες προσμείξεις καὶ ἐπίχρισμα. Καλὴ ὄπτηση.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Ι, πιθάρι 4. Ἀνασκαφές 1975.

63. Ἄρ. Ν.Ι/1-9-75/4.

Ὑψος 8,8 ἐκ., δ.β. 5,2 ἐκ. Πηλὸς ὑπέρυθρος κιτρινωπὸς (5 YR 6/6 ξηρός), καθαρὸς με ἐπίχρισμα. Καλὴ ὄπτηση.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Ι, πιθάρι 4. Ἀνασκαφές 1975.

64. Ἄρ. Ν.Ι/1-9-75/5.

Λεῖπει ἡ κορυφή στὸ σημεῖο τῆς ὀπῆς. Φθαρμένο τμῆμα τῶν πλευρῶν. Ἐλαφρὰ γωνίωση στὴ βάση. Πηλὸς ὑπέρυθρος κιτρινωπὸς (7,5 YR 7/8 ξηρός), ἀκάθαρτος με προσμείξεις, ἀπολεπισμένος.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Ι, πιθάρι 4. Ἀνασκαφές 1975.

65. Ἄρ. Νμ/1963/2.

Λεῖπει ἡ βάση καὶ τμῆμα τῶν πλευρῶν. Ὑψος 8,5 ἐκ., δ.β. 5,8 ἐκ. Ἀ-

μελής κατασκευή. Πηλός υποκάστανος (10 YR 7/4 ξηρός) με προσμείξεις.
Νεκρομαντείο. Δωμάτιο μ. 'Ανασκαφές 1963.

66. 'Αρ. Νμ/22-7-76/2.

Λείπει ή κορυφή και τμήμα τῶν πλευρῶν. Σωζόμενο ὕψος 6,6 ἐκ., δ.β. 5,3 ἐκ. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 7/8 ξηρός), σχετικὰ καθαρός. Καλή ἔπτηση.

Νεκρομαντείο. Δωμάτιο μ. 'Ανασκαφές 1976.

67. 'Αρ. Νμ/22-7-76/1.

Λείπει ή κορυφή στο σημείο τῆς ὀπῆς, τμήμα τῆς βάσης και τῶν πλευρῶν Σωζόμενο ὕψος 7,7 ἐκ., δ.β. 6,5 ἐκ. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 6/8 ξηρός), σχετικὰ καθαρός με ἐπίχρισμα. "Οπτηση καλή.

Νεκρομαντείο. Δωμάτιο μ. 'Ανασκαφές 1976.

68. 'Αρ. Νμ/22-7-76/3.

Λείπει ή κορυφή και τμήμα τῶν πλευρῶν και τῆς βάσης. Σωζόμενο ὕψος 7,1 ἐκ. δ.β. 5,5 ἐκ. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 6/6 ξηρός, ἀκάθαρτος με πολλές προσμείξεις. Καλὰ ψημένος.

Νεκρομαντείο. Δωμάτιο μ. 'Ανασκαφές 1976.

69. 'Αρ. Λ2/29-7-76/1.

"Υψος 5,5 ἐκ., δ.β. 3,7 ἐκ. Πηλός ἀνοιχτός καστανός (7,5 YR 6/4 ξηρός) καθαρός με ἐπίχρισμα. "Οπτηση ἀνομοιομερής.

Νεκρομαντείο. Δωμάτιο Λ. 'Ανασκαφές 1976.

70. 'Αρ. 7268.

Λείπει ή κορυφή στο ὕψος τῆς ὀπῆς. Σωζόμενο ὕψος 7,5 ἐκ., δ.β. 6,7 ἐκ. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 7/6 ξηρός), καθαρός με ἐπίχρισμα. "Οπτηση καλή.

71. 'Αρ. 7272.

Λείπει ή κορυφή στο ὕψος τῆς ὀπῆς. Σωζόμενο ὕψος 6,9 ἐκ., δ.β. 4,6 ἐκ. Κοίλωμα στο κέντρο τῆς βάσης διαμέτρου 2 ἐκ. και βάθος 2 ἐκ. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 8/6 ξηρός), καθαρός. "Οπτηση καλή.

72. 'Αρ. 7274.

"Υψος 10,1 ἐκ., δ.β. 5,8 ἐκ., δ.κ. 1,8 ἐκ. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 7/6 ξηρός), καθαρός. "Οπτηση καλή.

73. 'Αρ. 7275.

"Υψος 9,6 ἐκ., δ.β. 6,2 ἐκ., δ.κ. 1,6 ἐκ. 'Αμελής κατασκευή. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (7,5 YR 7/8/6 ξηρός), σχετικὰ καθαρός. "Οπτηση καλή.

74. Ἄρ. 7276.

Σπασμένη στὴν κορυφή. Σωζόμενο ὕψος 8,3 ἐκ., δ.β. 6,9 ἐκ. Πηλὸς ὑπό-
τεφος κιτρινωπὸς (5 YR 7/6,8 ξηρός), καθαρὸς. Ὅπτηση καλή.

75. Ἄρ. 7277.

Σπασμένη στὸ ἄνω τμήμα στὸ ὕψος τῆς ὀπῆς. Σωζόμενο ὕψος 9,1 ἐκ.,
δ.β. 6,5 ἐκ. Πηλὸς ὑπέρυθρος κιτρινωπὸς (7,5 YR 7,8/6 ξηρός), μὲ προσ-
μείξεις καὶ ἐπίχρισμα. Καλὴ ὄπτηση.

76. Ἄρ. 7317ε.

Ὑψος 8,8 ἐκ., δ.β. 5,5 ἐκ. Πηλὸς ὑποκάστανος (10 YR 7/4 ξηρός). Ὑ-
λικὸ εὐθρυπτο μὲ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Ὅπτηση κακή.

77. Ἄρ. 7317ζ.

Ὑψος 10,1 ἐκ., δ.β. 5,8 ἐκ. Πηλὸς ὑπέρυθρος κιτρινωπὸς (7,5 YR 7/6
ξηρός), μὲ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Ὅπτηση καλή.

78. Ἄρ. 7321δ.

Λείπει ἡ κορυφή. Σωζόμενο ὕψος 6,6 ἐκ., δ.β. 5,3 ἐκ. Πηλὸς ροδόχρους
(7,5 YR 7/4 ξηρός), σχετικὰ καθαρὸς, μὲ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Ὅπτηση
καλή.

79. Ἄρ. 7324β.

Ὑψος 8,7 ἐκ., δ.β. 5,7 ἐκ., δ.κ. 1,4 ἐκ. Πηλὸς ροδόχρους (7,5 YR 7/4
ξηρός), καθαρὸς, μὲ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου καὶ ἐπίχρισμα. Ἀπολεπισμένος.
Ὅπτηση κακή.

80. Ἄρ. 7324ε

Λείπει ἡ κορυφή καὶ τμήμα τῆς βάσης. Σωζόμενο ὕψος 5,8 ἐκ., δ.β. 5,3 ἐκ.
Πηλὸς ὑποκίτρινος καστανὸς (10 YR 6/4 ξηρός), μὲ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου
καὶ θραύσματα πυριτικά. Ὑλικὸ εὐθρυπτο. Ἀπολεπισμένη. Κακὴ ὄπτηση.

81. Ἄρ. 7324ζ.

Ὑψος 9,8 ἐκ., δ.β. 6,6 ἐκ., δ.κ. 1,8 ἐκ. Πηλὸς ὑποκίτρινος καστανὸς
(10 YR 6/4 ξηρός) μὲ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου καὶ θραύσματα ἀσβεστίου. Ὑ-
λικὸ εὐθρυπτο.

82. Ἄρ. 7324η.

Σωζόμενο ὕψος 9 ἐκ., δ.β. 6,2 ἐκ., δ.κ. 2,6 ἐκ. Πηλὸς ροδόχρους (7,5
YR 7/4 ξηρός), μὲ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου καὶ διάφορες προσμείξεις.

83. Ἄρ. 7324ι.

Ὑψος 10,3 ἐκ., δ.β. 6,6 ἐκ., δ.κ. 1,5 ἐκ. Πηλὸς ροδόχρους (7,5 YR 7/4
ξηρός) μὲ ἐπικαλύψεις ἀσβεστίου. Καλὴ ὄπτηση.

84. 'Αρ. 7325α.

"Υψος 7,7 εκ., δ.β. 5,4 εκ., δ.κ. 1,9 εκ. Πηλός υποκάστανος (10 YR 7/4 ξηρός) με μικρά θραύσματα λίθων και άλλες προσμειξίεις. Κακή όπτηση.

85. 'Αρ. 7325γ.

"Υψος 10,1 εκ., δ.β. 6,5 εκ., δ.κ. 1,5 εκ. Πηλός υποκάστατος (10 YR 7/3 ξηρός), με έπικαλύψεις άσβεστίου και θραύσματα άσβεστολίθου και μαγνησί-ου. Καλή όπτηση.

86. 'Αρ. 7325δ

"Υψος 10,1 εκ., δ.β. 6,7 εκ., δ.κ. 1,6 εκ. Πηλός ώχρος (10 YR 8/2 ξη-ρός), με λίγες προσμειξίεις και έπικαλύψεις άσβεστίου. Καλή όπτηση.

87. 'Αρ. 7325η.

Λείπει ή βάση. Σωζόμενο ύψος 9,8 εκ., δ.β. 5,9 εκ., δ.κ. 2,5 εκ. Πηλός ώχρος (10 YR 8/2 ξηρός), με έπικαλύψεις άσβεστίου. Καλή όπτηση.

88. 'Αρ. 7325ι.

"Υψος 10,2 εκ., δ.β. 6 εκ. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 6/6 ξη-ρός) με έπικαλύψεις άσβεστίου. Καλή όπτηση.

89. 'Αρ. Π /27-7-76/2.

"Υψος 8,5 εκ., δ.β. 6,5 εκ. Πηλός υπέρυθρος κιτρινωπός (5 YR 6/6 ξη-ρός).

90. 'Αρ. Νμ

Λείπει ή βάση και μέρος τών πλευρών. Σωζόμενο ύψος 9 εκ. Πηλός λευ-κός (10 YR 8/2), καθαρός, καλά ψημένος.

Β' ΠΥΡΑΜΙΔΟΣΧΗΜΕΣ

91. 'Αρ. Α2/29-7-76/2, πίν. 18γ.

"Υψος 8,8 εκ., βάση 6,5 × 6,3 εκ. Πηλός υποκάστανος (7,5 YR 6/4 ξηρός), άκάθαρτος με προσμειξίεις. Καλά ψημένος.

Νεκυομαντεϊό. Δωμάτιο Α2. 'Ανασκαφές 1976.

92. 'Αρ. Ν Κ2/5-8-76, πίν. 18δ.

Λείπει ή κορυφή και μέρος τής βάσης. Σωζόμενο ύψος 10 εκ., άκμή βά-σης 5,3 εκ. 'Αμελής κατασκευή. Πηλός ροδόχρους (7,5 YR 7/4 ξηρός), σχετικά καθαρός. Καλά ψημένος.

Νεκυομαντεϊό. Δωμάτιο Κ. 'Ανασκαφές 1976.

93. Ἄρ. Π /30-7-76, πίν. 18α.

Ἔψος 6,3 ἐκ., ἀκμὴ βάσης 2,7 ἐκ. Πηλὸς καστανὸς 7,5 ΥR 5/4 ξηρὸς, σχετικὰ καθαρὸς. Καλὰ ψημένος.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφὲς 1976.

94. ΝΠ /23-7-7-6/1, πίν. 18β

Ἔψος 6,5 ἐκ., ἀκμὴ βάσης 3,7 ἐκ. Πηλὸς σχετικὰ καθαρὸς μὲ ἐπίχρισμα. Ὀπτιση ἀνομοιομερῆς.

Νεκρομαντεῖο. Δωμάτιο Π. Ἀνασκαφὲς 1976.